

A PAISAXE CULTURAL DO CAMIÑO DE SANTIAGO

*A masificación e a súa influencia nas
relacións entre o individuo e o territorio.*

Melide como caso de estudo.

UXÍA VARELA EXPÓSITO

Traballo Fin de Grao
Grao en Estudos de Arquitectura 2018/2019
marzo 2019

Titor: Óscar Pedrós Fernández
Departamento de Proxectos Arquitectónicos
Escola Técnica Superior de Arquitectura da Coruña

A PAISAXE CULTURAL DO CAMIÑO DE SANTIAGO

*A masificación e a súa influencia nas
relacións entre o individuo e o territorio.*

Melide como caso de estudo.

UXÍA VARELA EXPÓSITO

Traballo Fin de Grao
Grao en Estudos de Arquitectura 2018/2019
marzo 2019

Titor: Óscar Pedrós Fernández
Departamento de Proxectos Arquitectónicos
Escola Técnica Superior de Arquitectura da Coruña

fig. 1. *Portada*. Elaboración propia.

Agradecementos

A Óscar Pedrós pola súa axuda, dispoñibilidade e por involucrarse dende o primeiro minuto.

A María Fandiño por compartir conmigo as súas *once* (e máis) formas de mirar a paisaxe.

A todos os que me escoitaron falar deste traballo e me animaron a seguir adiante con el.

*“A cidade cree que fóra dela non hai máis que paisaxe,
patacas, e leite...; ignoran que tamén existe unha cultura
nobre, antiquísima e insobornable.”*

Sempre en Galiza, Alfonso Daniel Rodríguez Castelao

O presente traballo comezouse a xestar en Xuño de 2018 logo de que eu, a autora, voltara por uns días a casa despois dous anos vivindo fóra de Galicia.

Foi no traxecto en autobús dende o aeroporto de Lavacolla a Melide, a miña vila natal, onde me percatei da cantidade de peregrinos que camiñaban paralelos á estrada formando o que de lonxe era unha liña en movemento.

Ao chegar a Melide esa primeira impresión foi gañando presenza. Como cada vez -dende que comezei a carreira- que voltaba a casa despois de varios meses, atopeime coa apertura de novos albergues, pensións e cos carteis que colonizaban as rúas do centro da vila para ofrecer o mellor e máis económico menú do Camiño. Era evidente que a paisaxe que eu recordaba estaba sometida a un continuo cambio, mais, cal sería a imaxe da nosa terra que se levaría un peregrino en pleno Agosto?

Se ben a idea principal era cuantificar todas estas percepcións, na primeira reunión co profesor Pedrós, titor deste traballo, decidimos ir máis alá e reler algúns dos elementos etnográficos do Camiño coa fin de establecer unha relación máis próxima entre a persoa camiñante e a paisaxe cultural que atravesa.

Ese foi o motor de funcionamento do que agora presento, e o cal espero que non remate sobre este papel.

ÍNDICE

LIMIAR

0. RESUMO 09

1. INTRODUCCIÓN 11

2. ACOTACIÓN E METODOLOXÍA 13

3. PAISAXE CULTURAL E MASIFICACIÓN 15

3.1. O Camiño de Santiago como *paisaxe cultural*.

3.2. O Camiño de Santiago como reclamo turístico.

3.3. Estado da arte.

3.3.1 A masificación do Camiño de Santiago.

3.3.2 Protección da paisaxe do Camiño de Santiago.

4. A ARQUITECTURA DO CAMIÑO DE SANTIAGO FRONTE Á MASIFICACIÓN. 31

4.1. Relacións actuais da arquitectura co Camiño de Santiago.

4.2. Melide como caso de estudo.

4.2.1. Contexto territorial e histórico

4.2.2. A delimitación do Camiño de Santiago ao seu paso por Melide.

4.2.3. A arquitectura do Camiño de Santiago en Melide.

4.3. Estratexias de cara a unha resposta sostible.

4.3.1. Premisas.

4.3.2. Seis aproximacións.

5. CONCLUSIÓNS 65

6. ANEXOS 67

7. BIBLIOGRAFÍA 71

0. RESUMO | RESUMEN | ABSTRACT

galego

masificación
paisaxe
arquitectura
patrimonio
refuxio

Nos últimos anos o Camiño de Santiago pasou de ser unha ruta de peregrinaxe relixiosa a un dos itinerarios turísticos de maior afluencia. As estratexias de promoción de Galicia a través da figura do camiño, así como a gran oferta cultural, paisaxística e gastronómica a un prezo asequible, levan á crecente masificación dos últimos tramos, especialmente nos meses de verán. Camiños ategados de xente, etapas que se convirten en carreiras por atopar praza nun albergue, e unha infraestrutura de servizos pensada para as grandes masas fan que desapareza o sentido de viaxe introspectiva que moitos teñen como motivación e afasta ao individuo de conectar cunha paisaxe cultural cuxa riqueza vai máis alá da aliñación do propio camiño.

castellano

masificación
paisaje
arquitectura
patrimonio
refugio

En los últimos años el Camino de Santiago ha pasado de ser una ruta de peregrinaje religioso a uno de los itinerarios turísticos de mayor afluencia. Las estrategias de promoción de Galicia a través de la figura del Camino, así como la gran oferta cultural, paisajística y gastronómica a un precio asequible, llevan a la creciente masificación de los últimos tramos, especialmente en los meses de verano. Caminos abarrotados de gente, etapas que se convierten en carreras por encontrar plaza en un albergue, y una infraestructura de servicios pensada para las grandes masas hacen que desaparezca el sentido de viaje introspectivo que muchos tienen como motivación y aleja al individuo de conectar con un paisaje cultural cuya riqueza va más allá de la alineación del propio camino.

english

overcrowding
landscape
architecture
heritage
refuge

During the last years the *Camino de Santiago* has turned, from being a pilgrimage route, into one of the most popular and touristic itineraries. The strategies promoting Galicia through the figure of the *Camino* and also the huge cultural, landscape and gastronomical offer for a tight budget, are resulting in the overcrowding of the last stretches of the route, specially during the summer period. Crowded paths, legs that turn into a race to get a place in a hostel and a service infrastructure created for great masses of people are causing the disappearance of the sense of introspective journey and takes the individual apart from connecting with a cultural landscape whose wealth goes further than the alignment of the path.

1. INTRODUCCIÓN

Partindo dunha motivación persoal, este Traballo de Fin de Grao trará de profundizar na idea da masificación do Camiño de Santiago como influencia directa nas relacións entre a persoa camiñante e a paisaxe cultural que atravesa, indo dende a percepción do territorio ata a introspección do propio individuo ao longo dun percorrido que alterna entre o natural e o construído, entre o individual e o colectivo e entre o turístico e o etnolóxico.

O obxectivo principal será achegarse a todos estes aspectos baixo unha mirada que nos permita entender as relacións actuais entre o individuo e o territorio a través da arquitectura do Camiño.

2. ACOTACIÓN | METODOLOXÍA

A infraestrutura vinculada ao Camiño de Santiago é moi ampla e variada. Vai dende o triforio da catedral de Santiago, que chegou a ser utilizado como aloxamento para peregrinos, ata as novas tipoloxías que emerxen como resposta a un turismo que busca cada vez máis comodidades, como poden ser os postos de venda ambulante ao longo do camiño ou os servizos de transporte de equipaxe.

O presente traballo centrarase principalmente naquela infraestrutura que da resposta á demanda de aloxamento dos peregrinos, mais deixando á marxe aqueles elementos máis globalizados como poderían ser os hoteis e as pensións, e poñendo o punto de mira nos albergues.

Deste xeito tratarase de, en primeiro lugar, coñecer a influencia que está a ter a masificación do Camiño de Santiago sobre este tipo de infraestrutura; en segundo lugar, entender a relación entre o territorio e as diferentes tipoloxías que definen o concepto de albergue na actualidade, e finalmente elaborar unha serie de estratexias de cara a unha futura mellora neste ámbito.

A fin de acotar o ámbito de estudo, e entendendo que o mesmo en ningún momento se podería aplicar de forma global e xenérica a tódolos puntos deste itinerario cultural, o presente traballo centrarase na etapa do Camiño Francés que vai de Palas de Rei a Arzúa, poñendo o foco na Vila de Melide, punto intermedio da etapa.

3. PAISAXE CULTURAL E MASIFICACIÓN

fig. 2. *Postaler*, Perejaume, 1984

fig. 3. *A paisaxe do Camiño de Santiago nos meus ollos.* Fonte: Fotografía da autora.

3.1 O Camiño de Santiago como paisaxe cultural

terra. humidade. verde. follas. ocre. madeira. pedra. musgo. regato. silvas. mampostería. charcos. boina. moras. polbo.

A primeira impresión de forte cambio no Camiño de Santiago poderíase entender como froito da comparativa entre a paisaxe lembrada por min, e a paisaxe que estaba percibindo nese momento.

O termo paisaxe leva implícita a relación entre un suxeito (o ser humano) e un obxecto (o territorio), sendo esta a percepción que o primeiro ten sobre o segundo. É por isto que pode haber tantas paisaxes como persoas as observen, e a idea de paisaxe dun individuo sobre un mesmo lugar vai cambiando en función das experiencias acumuladas ao longo da súa vida.

A maiores, a relación entre o ser humano e o territorio non se limita á mera observación. Ao longo dos séculos a experiencia humana foi modificando o medio natural para o seu propio beneficio, creando novas imaxes dun territorio que co paso do tempo se convertería en mostra das costumes e cultura das comunidades que o foron habitando.

fig. 4. Esquema: construción da paisaxe cultural. Elaboración propia.

En 1925 Carl Sauer, no seu artigo *Morfoloxía da paisaxe*, falaría por primeira vez desta relación mediante o concepto de *paisaxe cultural*, definíndoa como *a creación por un grupo cultural a partir dunha paisaxe natural*. Sendo *a cultura o axente, a área natural o medio e a paisaxe cultural o resultado*.

fig. 5. O trazado do Camiño sobre as paisaxes de Castela e Galicia. Elaboración propia.

“El acto de andar, si bien no constituye una construcción física de un espacio, implica una transformación del lugar y de sus significados. Solo la presencia física del hombre en un espacio no cartografiado, así como la variación de las percepciones que recibe del mismo cuando lo atraviesa, constituyen ya formas de transformación del paisaje que, aunque no dejan señales tangibles, modifican culturalmente el significado del espacio y, en consecuencia, el espacio en sí mismo”.

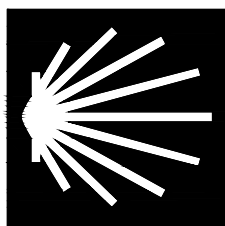
CARERI, F. (2013). *Walkscapes. El andar como práctica estética.* (p.40)

No caso do Camiño de Santiago, cómpre entender a complexidade dun elemento cultural que inflúe de forma lineal sobre os diferentes territorios polos que pasa.

No ano 1944 a Unesco creou o termo percorrido de interés patrimonial para referirse a este tipo especial de paisaxes culturais, facendo fincapé na interacción cultural que se produce neste tipo de itinerarios onde o valor patrimonial non reside únicamente nas vías de comunicación se non en tódolos elementos materiais e inmateriais que o conforman.

Deste xeito, ao longo das diferentes rutas do Camiño, e mesmo en cada unha, podemos atopar diferentes paisaxes culturais e ata elementos comúns surxidos da influencia deste percorrido sobre o territorio e dun intercambio cultural que se produce de xeito bidireccional.

A figura do peregrino como observador alleo ao lugar pode dar unha visión da paisaxe cultural na que destaquen elementos que aos ollos dalguén autóctono pasarían desapercibidos. No proceso de descubrimento da paisaxe a través do percorrido, definida por Henrik Schultz mediante tres fases (*discovery mode*, *flow mode* e *reflective mode*) (SCHULTZ, 2014), cobra especial importancia a comparativa inconsciente que o individuo fai coas paisaxes xa coñecidas, e a posterior asimilación no momento de falar, debuxar ou escribir sobre a paisaxe percibida. É ahí onde as características máis representativas dun lugar saen a flote, e onde cada paisaxe cultural ve reflexada a súa esencia.

galicia
o bo camiño

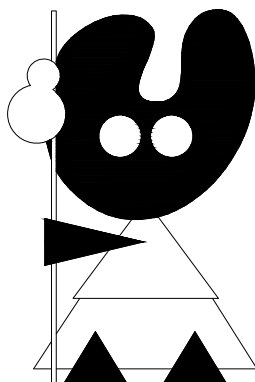

fig. 6. *A promoción do Camiño de Santiago*. Fonte: www.caminodesantiago.gal e www.xunta.gal

3.2 O Camiño de Santiago como reclamo turístico.

O Camiño de Santiago é na actualidade un dos itinerarios culturais máis importantes de Europa. Se ben naceu como ruta de peregrinaxe á tumba do Apóstolo Santiago, as cifras que arroxa a Oficina do Peregrino mostran como na actualidade xa son menos da metade os peregrinos que se moven por motivacións unicamente relixiosas.

O Plan Xacobeo¹ encárgase dende 1993 ata a actualidade da promoción turística do Camiño de Santiago sempre enfocada a situar Galicia no panorama internacional de destinos turísticos. Neste sentido, as diferentes rutas de peregrinaxe a Compostela convértense nun espello da cultura e imaxe dos territorios polos que pasan, ante a mirada de visitantes de procedencia moi variada.

É innegable que este aumento da proxección de Galicia cara o exterior trae numerosos beneficios para a comunidade, mais, tamén son moitos os efectos negativos que conleva. O máis destacable é sen dúbida a masificación das diferentes rutas e en concreto a do Camiño Francés, que en 2018 foi o seguido por un 56,88% dos peregrinos.

A maiores, a influencia económica sobre as poboacións polas que discorre o camiño é o suficientemente leve como para non supor un cambio de tendencia económica debido ao baixo gasto que realiza cada peregrino, que de media é duns 30 euros por día (SANTOS, 2006,2012; PRECEDO et al. 2007) en (MARTÍN, 2017).

Sendo moitas persoas as que elixen realizar estas rutas como unha viaxe de reflexión interior, cada vez máis optan por peregrinar a Santiago como viaxe turística de baixo custo e gran calidade a nivel paisaxístico, cultural e gastronómico, levando á perda progresiva da esencia espiritual do Camiño.

1.- A Sociedade Anónima de Xestión do Plan Xacobeo é un organismo público, dependente de Turismo Galicia, destinado á xestión dos servizos comúns da red de albergues de Galicia e do resto do seu patrimonio social. Tamén ten como obxecto a coordinación de actuacións específicas relacionadas co Camiño de Santiago e a cultura xacobeá. www.caminodesantiago.gal/es/xacobeo

3.3 Estado da arte

No limiar deste traballo fábase da volta a un lugar coñecido do cal se conservaba unha imaxe na memoria. Unha imaxe que non correspondía ca actual, unha paisaxe cambiada pero que, partindo de fundamentos subxetivos, podería ser froito dun cambio na persoa que a observa, dun cambio real no territorio ou, con maior probabilidade, un conxunto de ámbolas dúas situacións.

Cumpría, polo tanto, comezar cunha búsqueda de datos oficiais que confirmaran se estas sospeitas tiñan unha base empírica real.

É neste capítulo, nomeado como *estado da arte*, onde se expón a situación actual na que se atopa o Camiño de Santiago en termos de **afluencia** de peregrinos e **protección legal**, que dalgún xeito son os elementos que máis inflúen no que a este traballo concerne.

masificación

substantivo feminino

1 Característica propia das sociedades desenvolvidas pola que o nivel de vida , o comportamento e as ideas de tal sociedade tenden a adquirir valores estandarizados.
A masificación da sociedade moderna

2 Presenza dun número excesivo de persoas nun lugar.
A masificación nos hospitais.

Fonte: Dicionario da Real Academia da Lingua Galega.

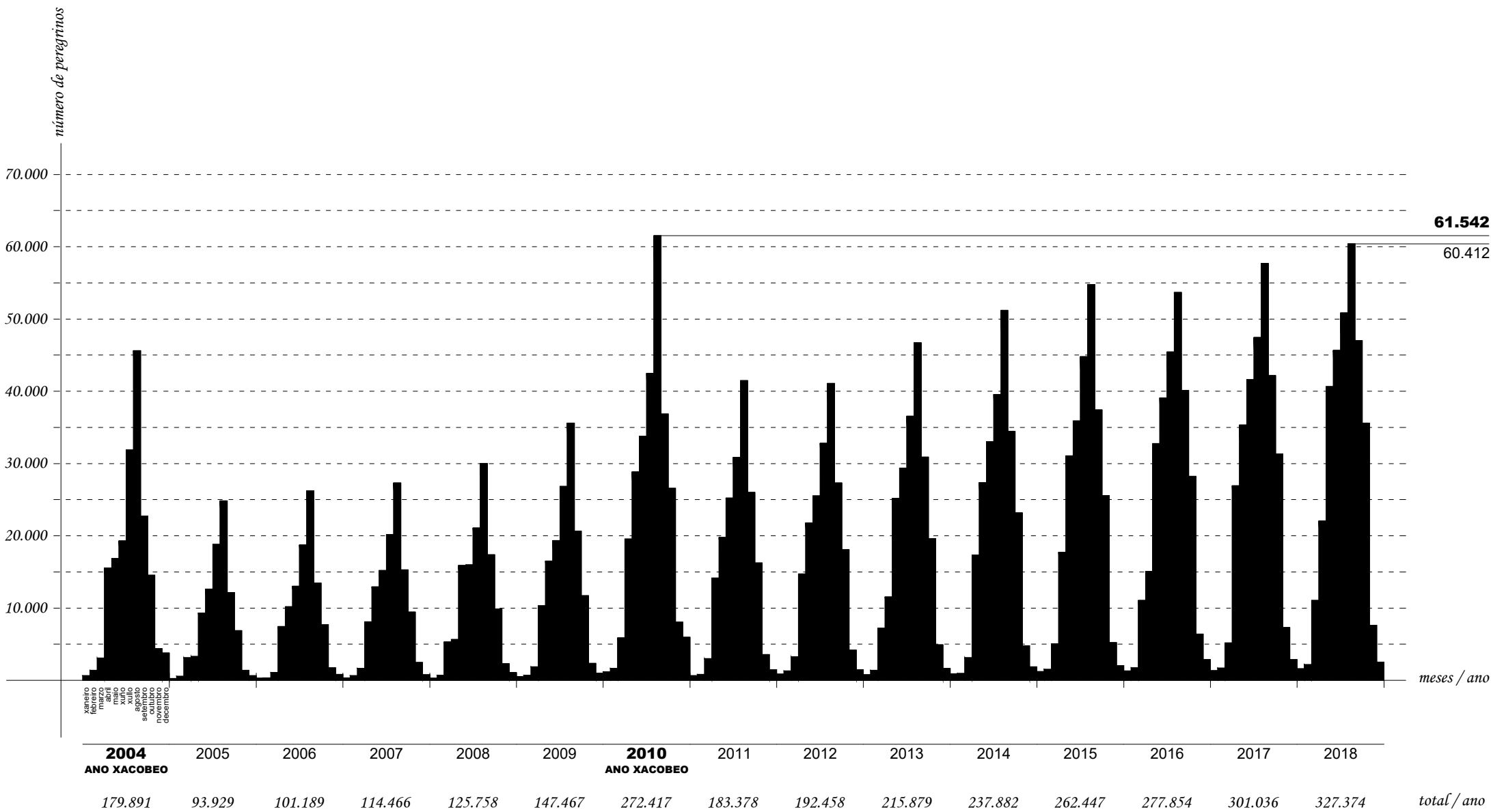

fig. 7. Fluctuación da afluencia de peregrinos por meses nos últimos catroce anos. Elaboración propia. Fonte: Oficina del Peregrino. Estadística.

3.3.1 A masificación do Camiño de Santiago.

O aumento da afluencia do turismo no Camiño de Santiago nos últimos anos é un feito evidente aos ollos daqueles que forman parte dos lugares polos que pasa. Malia isto, é correcto falar da masificación das súas rutas?

A imaxe dunha liña de peregrinos camiñando paralelos á estrada podería ser unha boa mostra do que comúnmente entendemos por masificación, mais son os datos oficiais que proporciona a Oficina do Peregrino os que nos confirman unha realidade tan previsible como sorprendente.

En apenas 13 anos (2005-2018) a chegada de peregrinos a Santiago contemplou un aumento de máis do triple de visitantes, pasando dun total de 93.923 a 327.374. Lonxe de repartirse de forma equitativa, esta cifra acumúlase maioritariamente nos meses de verán, sendo Agosto, en tódolos casos, o mes de maior afluencia.

Todo isto fai que cada vez sexa máis complicado atopar, en determinada época do ano, esa sensación de retiro espiritual e vivencia instrospectiva que teñen como motivación moitas das persoas que emprenden a peregrinaxe a Santiago de Compostela.

Cómpre puntualizar a existencia dos denominados Ano Xubileo Compostelano ou Ano Santo Xacobeo², onde, por motivos relixiosos, o número de peregrinaxes á cidade compostelá acada os seus picos máis altos.

2.- Denomínase Ano Santo Xacobeo ao ano no que o 25 de Xullo cae en domingo. Isto ocorre cunha cadencia regular de 6-5-6-11 anos. Nestes anos os católicos poden obter o xubileo, consistente na indulxencia dos pecados. Para iso, entre os requisitos atópase visitar a Catedral de Santiago de Compostela, sendo costume atravesar a súa Porta Santa. Fonte: catholic.net

Malia que 2018 foi un ano récord, a cifra de chegadas en Agosto non supera, por pouco, ao ano Xacobeo 2010. Cada ano chegan máis peregrinos pero máis repartidos nos diferentes meses, mais parece evidente, vendo o progreso dos últimos anos, que o próximo ano Santo 2021 batirá todos os rexistros de visitantes.

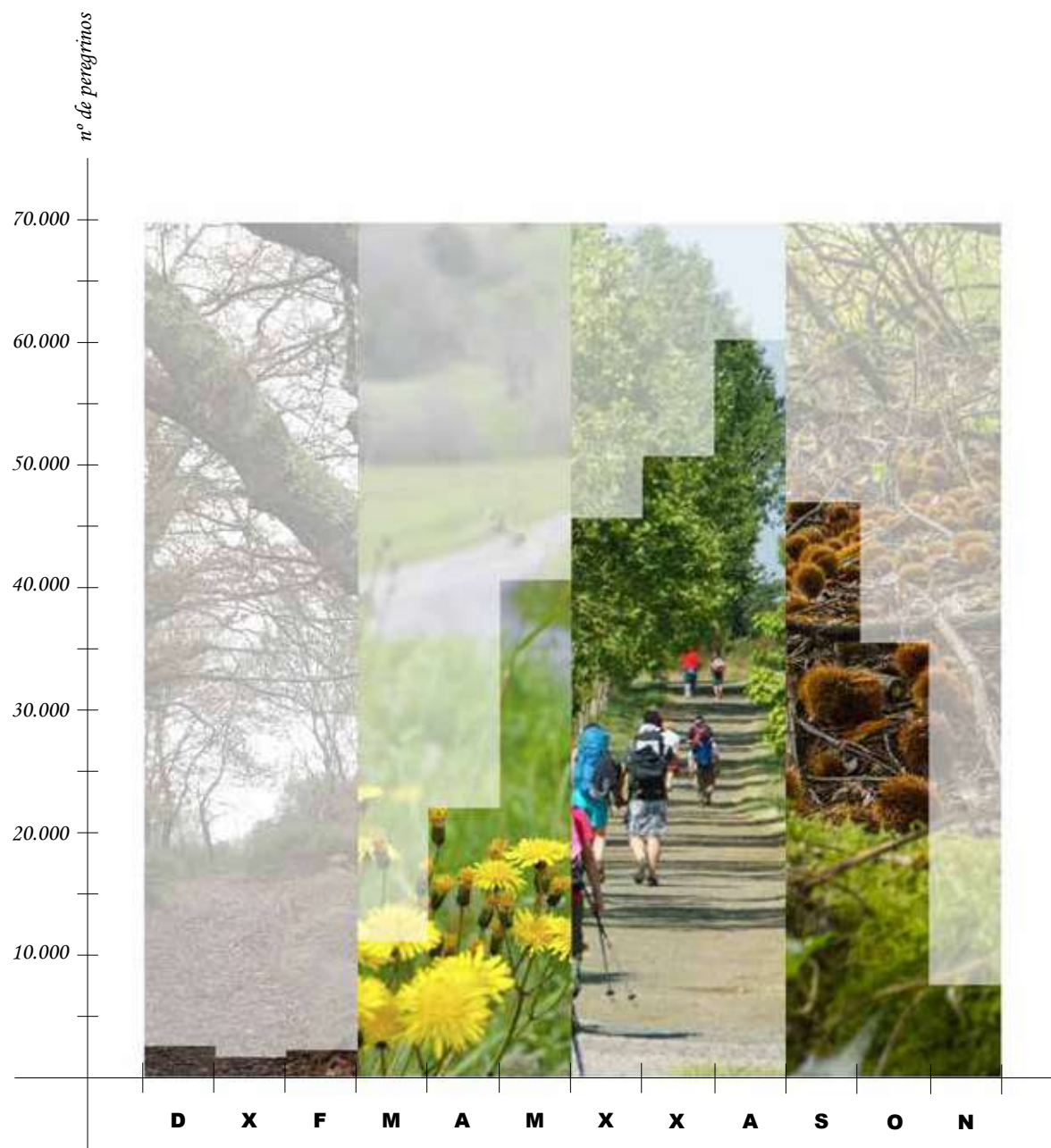

fig. 8. Relación entre a afluencia de peregrinos e a vivencia da paisaxe. Elaboración propia.

É evidente que a influencia da masificación do Camiño de Santiago sobre a paisaxe varía según as diferentes épocas do ano, mais isto tamén ocorre en sentido inverso. É dicir, a influencia que a propia paisaxe ten sobre os diferentes individuos non é a mesma en tódalas estacións do ano.

As múltiples combinacións entre diferentes condicións climáticas, meteorolóxicas e sociolóxicas, fan que cada persoa que percorre o camiño o perciba dunha forma diferente, e por conseguinte garde como lembranza unha imaxe distinta en función da súa propia experiencia.

O verdor das árbores en primavera, o son dos paxaros un día de sol, a néboa a primeira hora da mañá, a sensación de pisar camiños de follas e castañas no outono, camiñar durante días baixo a choiva...

Poderíase dicir que en función do momento no que se percorra un mesmo trazado hai miles de camiños contidos nel. A paisaxe que pode percibir un peregrino no mes de Maio, coincidindo con días soleados e temperaturas agradables, non será a mesma que se realiza o percorrido en Xaneiro, cos camiños cubertos de follas e as árbores núas deixando ver máis alá da primeira liña de vexetación do camiño.

No momento no que se superpoñen as imaxes do Camiño nas diferentes estacións co diagrama de afluencia de peregrinos (fig.8) vemos como son moi poucas persoas as que disfrutan do misticismo do camiño durante os meses máis fríos, mentras que a gran maioría pode gozar de facer o percorrido con bo tempo a cambio de non poder disfrutar da sensación de aillamento por ter sempre a alguén camiñando diante.

fig. 9. *Profundidade visual dende o Camiño Francés ao seu paso por Castañeda.* Fotografía propia.

3.3.2 Protección da paisaxe do Camiño de Santiago.

A importancia cultural, ambiental e paisaxística dos territorios polos que pasa o Camiño de Santiago conleva a redacción dunha normativa que, aplicada de forma rigurosa, garanta a correcta conservación das súas características materiais e inmateriais.

En termos de conservación do patrimonio cultural, as Directrices de Ordenación Territorial (DOT), publicadas no ano 2011, fan fincapé na necesidade de identificar aqueles elementos característicos de cada paisaxe coa fin de elaborar unhas estratexias de conservación e desenvolvemento a longo prazo, enfocadas cara unha xestión sostible do noso patrimonio.

Deste xeito, terán especial importancia aquelas intervencións de rehabilitación sobre o patrimonio galego, que, actuando de forma respetuosa e sensible, o inclúan dentro da infraestrutura que da servizo aos usuarios dos diferentes itinerarios culturais.

Na actualidade, os correspondentes criterios de regulamento e conservación dos Camiños de Santiago están recollidos na Lei 5/2016 del Patrimonio Cultural de Galicia; así como nos decretos de delimitación do Camiño de Santiago francés, onde se establecen as diferentes áreas de influencia do trazado.

O seu principal obxectivo é a correcta conservación da esencia do Camiño de Santiago, en especial a relación que o propio individuo vai establecendo coa paisaxe a través dos diferentes puntos do percorrido, controlando as diferentes intervencións que poidan afectar ao mesmo.

Se ben as áreas máis protexidas serán o propio camiño e as súas zonas laterais, tamén se establece un certo control naquelas zonas que poidan influír nas visuais da paisaxe dende o Camiño ou xerar algún tipo de impacto acústico percibible dende a ruta.

4. A ARQUITECTURA DO CAMIÑO DE SANTIAGO FRONTE Á MASIFICACIÓN.

fig. 10. A entrada pola Porta Santa. Fonte: xacopedia.com

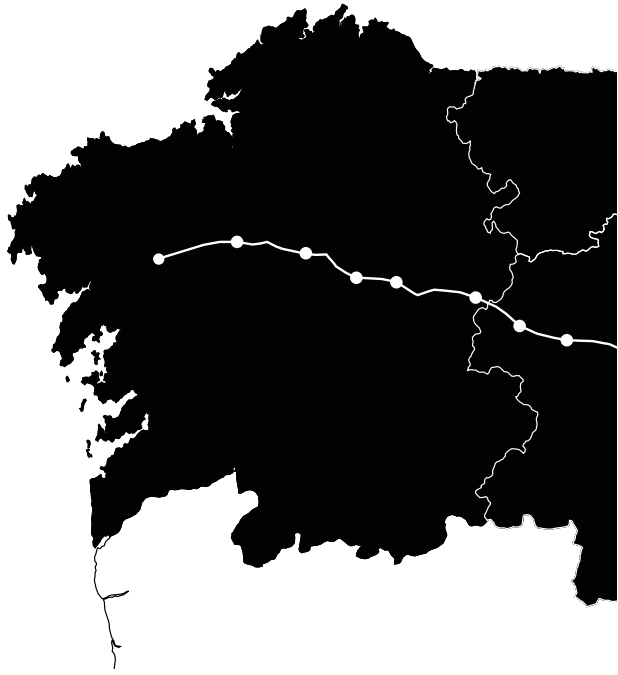

fig. 11. O Camiño Francés na súa entrada a Galicia. Elaboración propia.

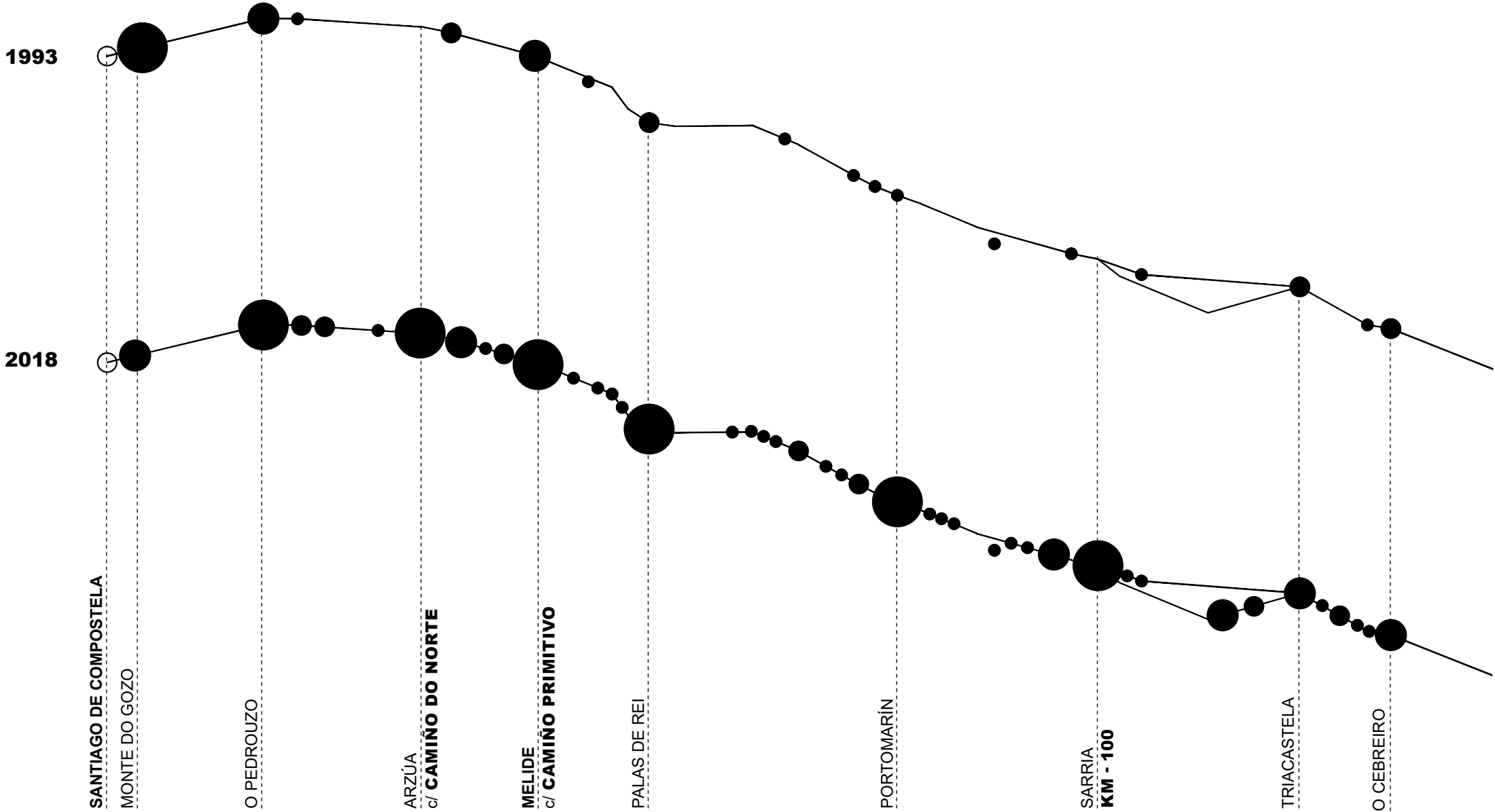

fig. 12. Evolución do número de prazas en albergues ao longo do Camiño Francés. Elaboración propia.

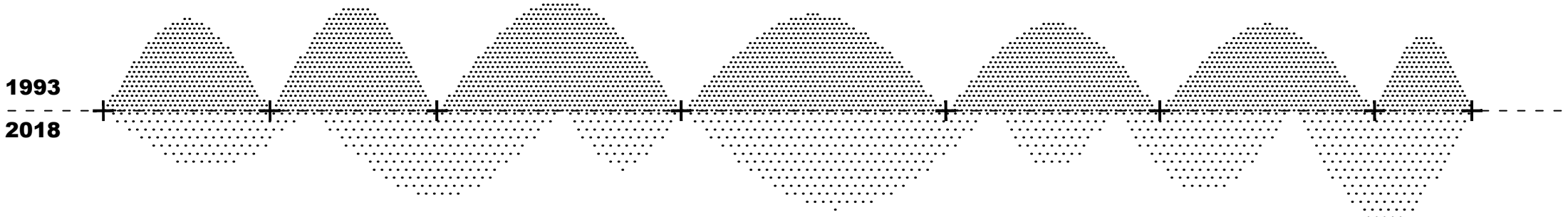

fig. 13. A libre organización das etapas na actualidade respecto a 1993. Elaboración propia.

4.1 Relacións actuais da arquitectura co Camiño.

O aumento da afluencia do Camiño de Santiago durante as últimas dúas décadas trouxo consigo un crecemento da infraestrutura que da servizo ao mesmo. O sector terciario en relación coas diferentes rutas de peregrinaxe converteuse no motor económico de moitas das poboacións polas que pasa, onde moitos viron nel unha boa oportunidade de negocio. Dentro desta ampla rede de servizos, destaca notablemente a evolución daqueles que dan resposta ao aloxamento de peregrinos, onde o albergue é a tipoloxía por excelencia.

Este crecemento, lonxe de concentrarse naqueles puntos estratéxicos como son os pobos de comezo e fin de etapa, foise producindo de forma espallada ao longo do trazado da ruta xacobeá. Como se pode apreciar na imaxe da esquerda (fig.12), dende 1993 ata a actualidade, o número de prazas en albergues foi medrando naqueles puntos máis importantes e ao mesmo tempo aparecendo en puntos intermedios do Camiño, creando o que se podería entender como un sistema lineal de servizos que acompaña ao peregrino a través de todo percorrido.

No ano 2001, o xeógrafo Abel Bouhier falaría desta tipoloxía de estrutura urbana a través do termo *hábitat de estrada*, onde a masa construída se organiza a través dun elemento lineal de conexión e onde o espallamento xera poboacións de límites difusos.

A diferenza do camiño ao seu paso por paisaxes como as de Castela, onde a localización dos diferentes núcleos de urbanos é moi marcada, invitando á introspección do peregrino, o *hábitat de estrada* en Galicia rompe con esta sensación. Deste xeito créase unha interacción involuntaria entre visitantes e habitantes que desemboca nunha perda de curiosidade por parte daquel que está a realizar o camiño.

< 50 PRAZAS ●

50-100 PRAZAS ●

100-500 PRAZAS ●

> 500 PRAZAS ●

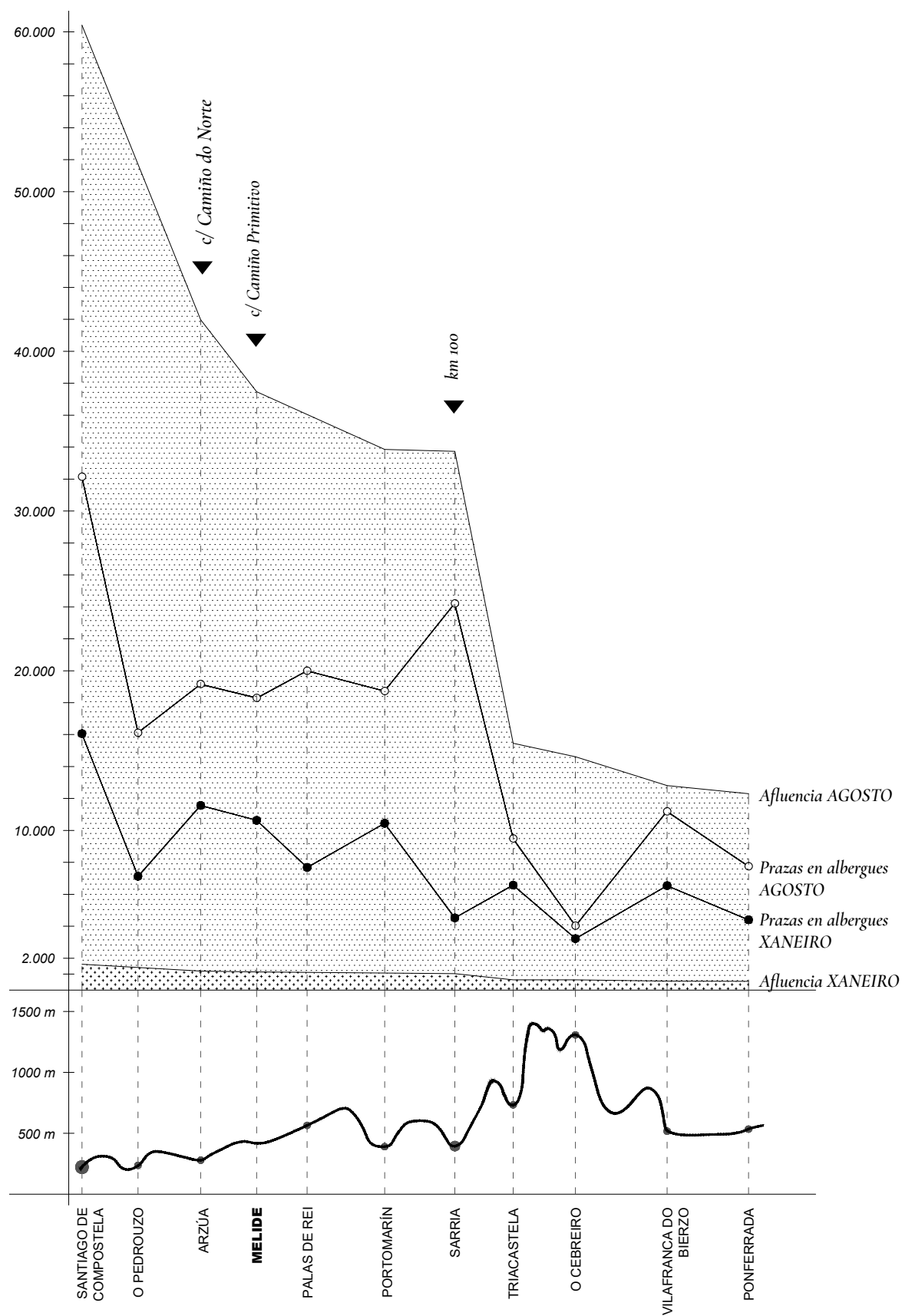

fig. 14. Comparativa da afluencia e prazas de albergue en Xaneiro e Agosto de 2018 . Elaboración propia.

É importante concretar que non tódalas etapas precisan dar resposta á mesma demanda de aloxamento, así como un mesmo tramo ten un número de visitantes diferente dependendo da época do ano.

Fronte a unha notable diferenza de visitantes entre os meses de Xaneiro e Agosto – meses de rexistro mínimo e máximo respectivamente-, son moitos os albergues privados que pechan no inverno, deixando, durante esa época, unhas arquitecturas en *standby* á espera da nova ondeada de turistas. Aqueles que se manteñen abertos son suficientes para satisfacer a baixa demanda que se presenta durante o inverno, pero son moitos os peregrinos que escollen esta época polo feito de fuxir das grandes masas.

Pola contra, durante o verán, e, especialmente en Agosto, aínda co cen por cen dos albergues en funcionamento pero debido á gran afluencia e a que moitos deles non admiten reserva de prazas, o Camiño de Santiago convértese nunha carreira por atopar aloxamento. Este feito impide, en moitos casos, que o peregrino estableza unha relación máis profunda co lugar por falta de tempo.

Este crecemento masivo e pouco controlado fai que cada vez sexan máis os peregrinos que deciden realizar a súa peregrinaxe nos meses máis fríos, ou incluso outros que, repetindo a experiencia do Camiño de Santiago, non percorren as últimas etapas e desfrutan da ruta ata o punto onde son incapaces de atopar a buscada sensación de soidade.

Unha das propostas actuais de cara á mellora desta situación é a petición por parte da Federación Española de Asociacións de Amigos do Camiño de Santiago de permitir que se poida obter a Compostelana coa libre realización de 100 km do Camiño sen necesidade de ser os últimos, desconxestionando, dese xeito, as etapas finais de cada ruta.

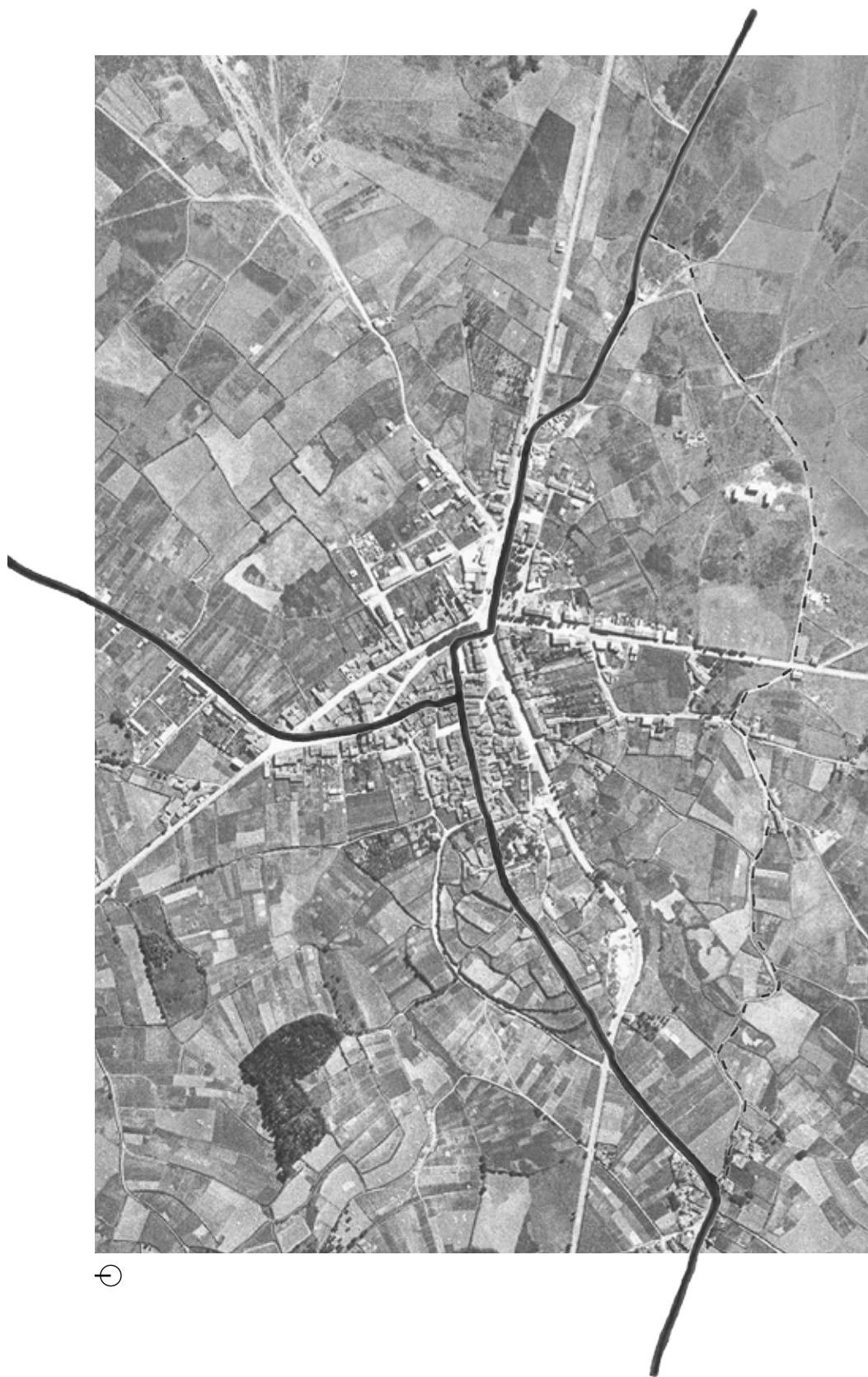

fig. 15. Melide no ano 1956 e trazados actuais dos Camiños. Elaboración propia. Fonte: Cartografía cedida por © Instituto de Estudos do Territorio. Xunta de Galicia

4.2. Melide como caso de estudo.

4.2.1. Contexto territorial e histórico.

A Vila de Melide, situada no centro de Galicia, está considerada un dos puntos máis importantes do Camiño Francés. Tanto a súa localización nunha das últimas etapas da que é a ruta de peregrinación máis importante de Europa, como a calidade do seu patrimonio, fan dela unha lugar de gran riqueza cultural.

Malia que o seu papel principal é de punto intermedio no tramo Palas de Rei - Arzúa, Melide é un nó de gran concentración de peregrinos. Isto débese a que a vila é o punto no que o Camiño Primitivo, outra das rutas máis importantes de peregrinación á cidade compostelá³, se conecta co Camiño Francés para continuar o mesmo trazado ata Santiago.

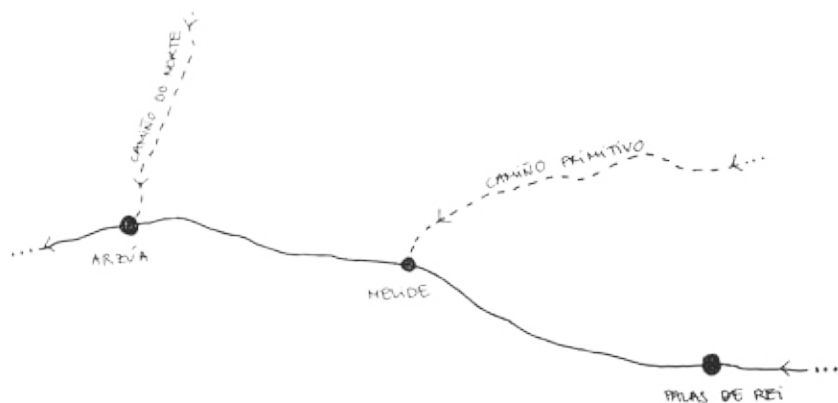

fig. 16. Conexión dos camiños Primitivo e do Norte co Camiño Francés. Elaboración propia.

Esta situación, xunto á chegada do Camiño do Norte na vila de Arzúa, fan desta unha das etapas de maior aumento da afluencia de peregrinos, xerando un gran impacto que se acentúa nos meses estivais.

O carácter único desta localización convértea nun ámbito de gran interese á hora de analizar as pegadas que o Camiño de Santiago deixa ao seu paso, sempre enfocado cara unha perspectiva de futura mellora.

3.- Durante o ano 2018 un 4,59% dos peregrinos realizaron o Camiño Primitivo, por detrás do 5,82% do do Norte; o 20,72% do Portugués e o 56,88% do Camiño Francés. Fonte: Oficina del Peregrino

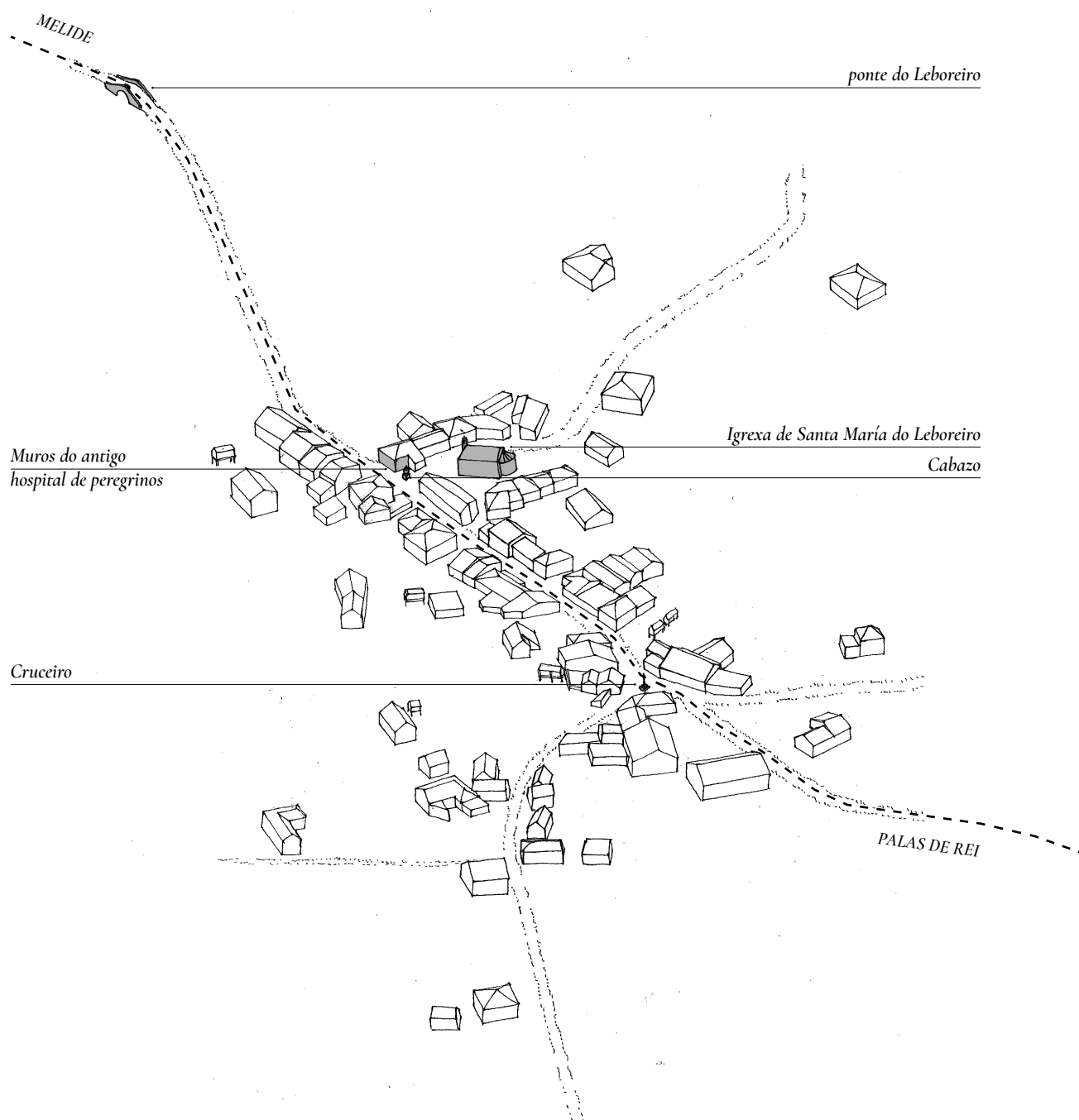

fig. 17. Debuxo do núcleo do Leboreiro. Elaboración propia.

4.- O Códice Calixtino é o códice medieval máis célebre da peregrinación xacobeá. Formado por cinco libros, compila tódolos textos litúrxicos, tradicións xacobeas, milagros e memoria das rutas de peregrinación, con datos sobre os diferentes santuarios, pobos, xente, comida e peligros aos que se pode enfrontar o peregrino ao longo do camiño. Fonte: caminodesantiago.gal

O valor cultural de Melide non se atopa únicamente no núcleo urbán da vila. O Concello conta cun total de 35 elementos patrimoniais vinculados ao Camiño de Santiago dentro do que está limitado como ámbito BIC (Ben de Interese Cultural) do Camiño Francés, e repartidos en diferentes parroquias. (Ver Anexo I)

Entre elas destacan as vilas de Furelos e Leboreiro, que contan cada unha cunha ponte do século XII das que xa daba constancia o Códice Calixtino⁴. A segunda, citada en devandito documento como “Campus Levurarius” (campo de lebres), reúne unha gran variedade de construcións de elevado valor arquitectónico e patrimonial que non son máis ca unha mostra da influencia da ruta xacobeá neste pequeno núcleo rural.

fig. 18. Composición de imaxes do patrimonio cultural do Leboreiro . Fotografías da autora.

Ademáis da ponte do século XII, no Leboreiro atopamos os restos dun antigo Hospital de Peregrinos fundado posiblemente no século XV, do cal só se conservan dous muros orixinais cos escudos da familia Ulloa e a igrexa parroquial de Santa María de finais do século XIII .

O patrimonio etnolóxico do Leboreiro tamén o conforman varios cabazos, unha tipoloxía de hórreo de base circular e que hoxe en día se da de xeito case exclusivo na zona central de Galicia, así como un cruceiro que da a bemvida ao peregrino na súa entrada ao núcleo.

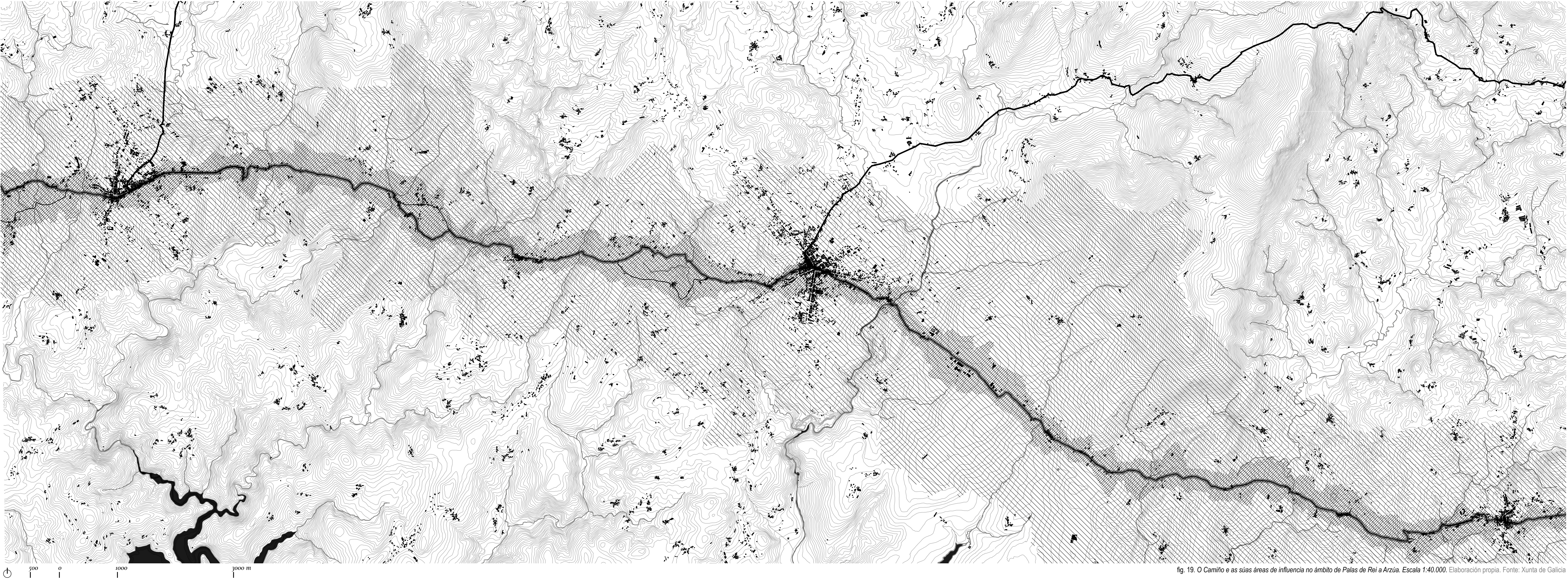

fig. 19. O Camiño e as súas áreas de influencia no ámbito de Palas de Rei a Arzúa. Escala 1:40.000. Elaboración propia. Fonte: Xunta de Galicia

4.2.2. A delimitación do Camiño de Santiago ao seu paso por Melide.

5.- Decreto 227/2011, de 2 de Decembro, polo que se aproba a delimitación da ruta principal do Camiño de Santiago, Camiño Francés, desde a entrada no municipio de Pedrafita do Cebreiro ata o límite do termo municipal do Pino, coa excepción do tramo entre o lugar de Amenal e o límite do aeroporto da Lavacolla, no concello do Pino. Diario Oficial de Galicia, 14 de Decembro de 2011, núm. 237, pp. 36577 a 36620.

O valor das rutas de peregrinación a Santiago de Compostela vai máis alá dos propios camiños e por este motivo é importante definir unhas áreas de influencia deste sobre o territorio, ca fin de que este conxunto de elementos (materiais e inmateriais) de importancia cultural teña unha coherencia e sexan respectados.

No ano 2011 a Xunta de Galicia⁵ publica no DOG a delimitación oficial do Camiño Francés e das súas diferentes áreas de influencia, entendendo que é preciso definir e protexer tanto o seu trazado como as áreas e elementos que estén en contacto con el de forma física, visual ou cultural.

Así pois, ademáis do camiño, dos percorridos complementarios e doutros trazados que conserven restos históricos de que foron utilizados para a peregrinaxe, defínense catro tipos de ámbitos de influencia:

CAMIÑO E ZONAS LATERAIS (3 METROS)

A cal poderíamos entender como *a fachada do percorrido* que acompaña ao peregrino ao longo e todo o camiño. Conta co maior número de prohibicións como a tala de especies autóctonas ou o cambio a usos incompatibles coa conservación do CS.

FRANXA 30 METROS

Trátase do contorno inmediato ao camiño, onde está restrinxida a colocación de publicidade e prohibidos os cambios en aliñacións, edificabilidade, parcelación e explotación mineira do solo.

ÁMBITO BIC

Son os límites do territorio histórico que conforma o Ben de Interese Cultural definido pola Unesco. É imprescindible que neste ámbito tanto as tipoloxías constructivas como a súa materialidade estén en harmonía co entorno. Non estará permitido construír calquer elemento que impida ou dificulte a visión da paisaxe e a súa perspectiva dende o Camiño.

ZONA DE AMORTECEMENTO OU DE RESPECTO

Definida principalmente polas conchas visuais dende o camiño, así como aquelas áreas nas que determinadas actuacións poden producir un impacto visual ou acústico sobre a paisaxe do ámbito BIC.

fig. 20. Delimitación do Camiño de Santiago e albergues en Melide. Escala 1:5.000. Elaboración propia.

4.2.3. A arquitectura do Camiño de Santiago en Melide.

Dende 1992 o Plan Xacobeo, entre outras intervencións de mellora, promoveu a construción dun gran número de albergues municipais naqueles puntos estratéxicos dos diferentes camiños, sendo o Camiño Francés o primeiro no que se levaron a cabo. O aumento progresivo da demanda, debido en gran parte ás estratexias de promoción dos Camiños de Santiago, fixo que a infraestrutura pública se convertise en escasa, xerando a aparición de novos albergues de xestión privada que en moitos casos só buscaron o máximo beneficio económico baixo unha mínima inversión.

Como consecuencia deste boom, durante os últimos anos realizouse a rehabilitación dun gran número de inmobles coa fin de adecualos á estancia de peregrinos. No caso da vila de Melide, que conta cunha poboación de 7.443 habitantes⁶, a cifra actual de prazas en albergues tanto públicos como privados é de 590, sen ter en conta os hoteis, pousadas ou pensións⁷.

Tendo en conta que no que a este traballo se refire é esencial a relación directa coa figura do peregrino, o debuxo dun ámbito que ten de radio a distancia percorrida a pé nun tempo de 5 minutos⁸ permítenos comprender con maior precisión a densidade actual de albergues. Como consecuencia, xa antes de entrar no núcleo urbán, a paisaxe natural comeza a mesturarse cos numerosos carteis - algúns mesmo manuscritos- publicitando o *mellor, máis renovado e con máis servizos* albergue do pobo.

Nalgúns casos as rehabilitacións foron realizadas de xeito sensible sobre construcións tradicionais galegas, mais, na maioría, dita adaptación ao novo uso turístico realizouse sobre locais que en ningún momento se pensaron para ser habitados, como o caso de baixos e entreplantas comerciais ou incluso sobre garaxes de vivendas. (Ver Anexo II)

6.- Datos de poboación do municipio de Melide no ano 2018. Fonte: Instituto Nacional de Estadística

7.- Cifra referida ao total de prazas e calculada mediante a fórmula Prazas totais = (liteiras + habitacións x 2). Fonte: www.alberguescamino-santiago.com

8.- Radio calculado para unha velocidade media camiñando de 5 km/h.

fig. 21. Composición: as fachadas do Camiño . Elaboración propia. Fonte: Arquivo da autora.

A lectura das diferentes tipoloxías amósanos unha desvinculación total entre o concepto actual de albergue e o noso territorio, paisaxe e cultura. Se ben podemos atopar algunha excepción, na maioría dos casos sería imposible, dende a figura do peregrino, atopar unha experiencia de aproximación ao territorio a través da pernoctación nestes lugares.

Malia que a maior parte destes albergues se atopan dentro do ámbito BIC, e algúns incluso da franxa de 30 metros, é evidente que nin en termos tipolóxicos nin de materialidade responden a unha vinculación coa arquitectura tradicional galega. No seu interior, habitacións con catro ou máis liteiras pensadas para dar acollida a grandes masas de xente nun espazo reducido, e as cales poderían estar en calqueira cidade europea, afastan ao peregrino de conectar co lugar e consigo mesmo.

Neste sentido, é esencial non só que se coide que ao longo do trazado non se obstaculice a percepción da paisaxe, se non que a infraestrutura que forma parte deste camiño tamén acompañe á persoa camiñante na viaxe, permitindo mergullarse na cultura e patrimonio galegos tanto polo día como durante a noite.

Tendo en conta a cantidade de peregrinos que chegan á vila nos meses de maior afluencia é evidente que un replantexamento da tipoloxía xeral de albergue, máis individualizada e directamente ligada á arquitectura tradicional galega, non podería dar resposta á totalidade da demanda.

Deste xeito e entendendo tamén que non tódolos perfís de peregrinos teñen as mesmas motivacións, senón que moitos buscan coñecer xente e desfrutar da gastronomía e paisaxe galegas como unha ruta turística máis, as futuras estratexias e aproximacións centraranse na figura da persoa que entende o camiño dunha forma máis poética e individualista, aquela que busca unha reflexión interna e punto de cambio na súa vida, sendo o importante o percorrido, máis que o momento de chegar á meta.

4.3. Estratexias de cara unha resposta sostible.

Ante unha demanda de aloxamento en contínuo crecemento, que soamente se ve insatisfeita en determinada época do ano, e completamente desvinculada coa esencia do Camiño de Santiago, cómpre elaborar unha serie de estratexias de actuación de forma sostible e respetuosa, utilizando a masificación do Camiño como unha oportunidade para a posta en valor do patrimonio e cultura galegos.

Estas estratexias débense formular dende o entendemento, por unha banda, do Camiño de Santiago como un ámbito complexo e extremadamente sensible que ten como base un territorio sobre o cal se inflúe de forma intermitente; e pola outra, da figura do peregrino como un individuo que emprende unha viaxe de introspección e superación propia e que difire moito da figura común de turista.

Territorio

Procura de alternativas vinculadas, por un lado ao noso territorio, e polo outro, ao ámbito do trazado do Camiño de Santiago de cara a unha influencia sostible na nosa paisaxe e unha relación continua entre o individuo e o lugar.

Arquitectura

Replantexamento da idea de refuxio temporal fronte ao concepto actual de albergue, ligándoo á tradición galega, na procura dun novo uso para a conservación do patrimonio arquitectónico que se atopa en risco de abandono.

Usuario

O perfil do peregrino como usuario difire do que sería un turista común. Cunha gran importancia dos tempos de chegada a pé, e tendo en conta as necesidades dun aloxamento de moi curta estancia, buscarase potenciar tanto a relación do individuo co lugar como consigo mesmo, priorizando a figura daqueles que realizan o camiño como unha viaxe de introspección e fuxida das grandes masas.

fig. 22. *Natureza apropiándose dun hórreo.* Fonte: Fotografía da autora.

4.3.1. Premisas

Na procura dunha relación directa entre a arquitectura do Camiño de Santiago – concretamente aquela que da resposta á demanda de aloxamento- e o noso territorio, nace a proposta de dar un novo uso aos hórreos, un dos elementos máis característicos do noso patrimonio e gran mostra da cultura rural galega.

Durante séculos, o hórreo, vinculado na maioría dos casos á casa de labor, foi unha construción de gran importancia por ser o lugar no que se protexían as colleitas que alimentarían á familia durante un ano. O abandono do rural que se está a producir nas novas xeracións, e os cambios nos hábitos da agricultura actual, fan que cada vez sexan menos os hórreos que se manteñen en uso.

Se antes se atopaban cheos de millo, patacas ou outro tipo de colleita, na actualidade convértese en todo un reto atopalos dese xeito, estando a maioría baleiros ou utilizados a modo de “tras-teiro” gardando dentro aqueles aparellos que xa non se usan na casa.

A proposta de recuperar este tipo de construcións e a idea non só de rehabilitalas, se non máis ben de reabilitalas, non ten como único pretexto a utilización dun elemento de importancia patrimonial. Indo máis alá diso, a proposta baséase na comprensión do funcionamento dos hórreos as súas prestacións en canto a comfort higromético e protección ante a choiva e os animais, as súas dimensións e, sobre todo, a experiencia que pode supoñer descansar no seu interior para un peregrino que busca unha reflexión introspectiva na súa viaxe.

Clodio González diría en 1992:

Ahora, en nuestros días, ya no es un drama el que se vea la luz por entre las rendijas de un hórreo, pero sí no hace muchos años, pues era indicio de que en esa casa escaseaba el pan.

Para min, ver hórreos vacíos na actualidade si que é un drama, xa que significa que co paso dos anos acabarán por desaparecer.

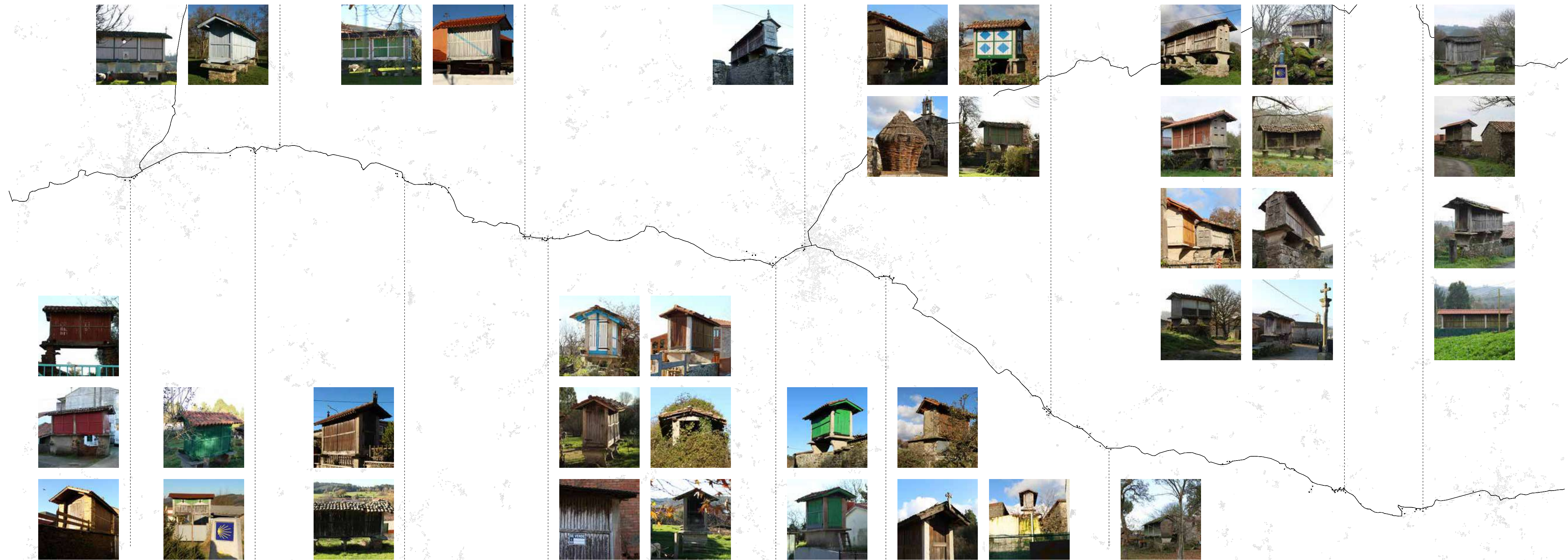

fig. 23. Os hórreos do Camiño Francés entre Palas de Rei a Arzúa. Escala 1:40.000. Elaboración propia. Fonte: Fotografías da autora.

4.3.2. Seis aproximacións

Primeira aproximación: Os hórreos e o territorio.

Nunha primeira aproximación a esta proposta foi necesario realizar un traballo de campo de mapeo e fotografía daqueles hórreos en relación directa co Camiño de Santiago.

Do mesmo xeito que o resto do presente traballo, o ámbito de estudo foi acotado ao tramo de Palas de Rei a Arzúa, que aínda sendo dunha extensión de 28,8 km, conta con tres núcleos urbáns (Palas de Rei, Melide e Arzúa) e un gran número de núcleos rurais ligados entre eles polo camiño, como se pode apreciar na “masa construída” mostrada na fig.23 e á cal xa se fixo referencia no capítulo 3.1 mediante o termo *hábitat de estrada*.

O coñecemento previo deste tramo do Camiño, -aínda que máis que “coñecemento” poderíase entender como un recordo formado a través da experiencia ao longo dos anos- dábase a pensar que o número de hórreos vinculados ao Camiño podería ser o suficientemente amplo como para atopar unha gran variedade tanto formal como de relacións entre eles e entre o medio e construcións que os rodean.

Estas primeiras sospeitas confirmáronse logo de realizar o percorrido. Ao longo do camiño atopáronse un total de 114 hórreos, de tipoloxías e materiais variados, dende os máis comúns anexionados a vivendas, ata outros pertencentes a albergues, situados en espazo público ou mesmo aillados e en estado de abandono (fig.22), sendo o único resto dun cultivo xa inexistente.

Entre toda esa variedade son moitos os que se poderían utilizar como aloxamento para peregrinos, máis, o obxectivo desta proposta, lonxe de buscar aqueles que contén cun maior número de servizos e comodidades nas súas proximidades, centrase naqueles que se poidan concebir como *refuxio* no seu sentido máis primitivo, é dicir, como un lugar de protección e amparo.

Partindo desta premisa centrarémonos nun dos conxuntos que máis chamou a atención, non só pola validez dos seus hórreos para ser rehabilitados, se non pola relación existente entre os mesmos e varias construcións tradicionais anexas que na actualidade se atopan en desuso, invitando a ser ocupadas.

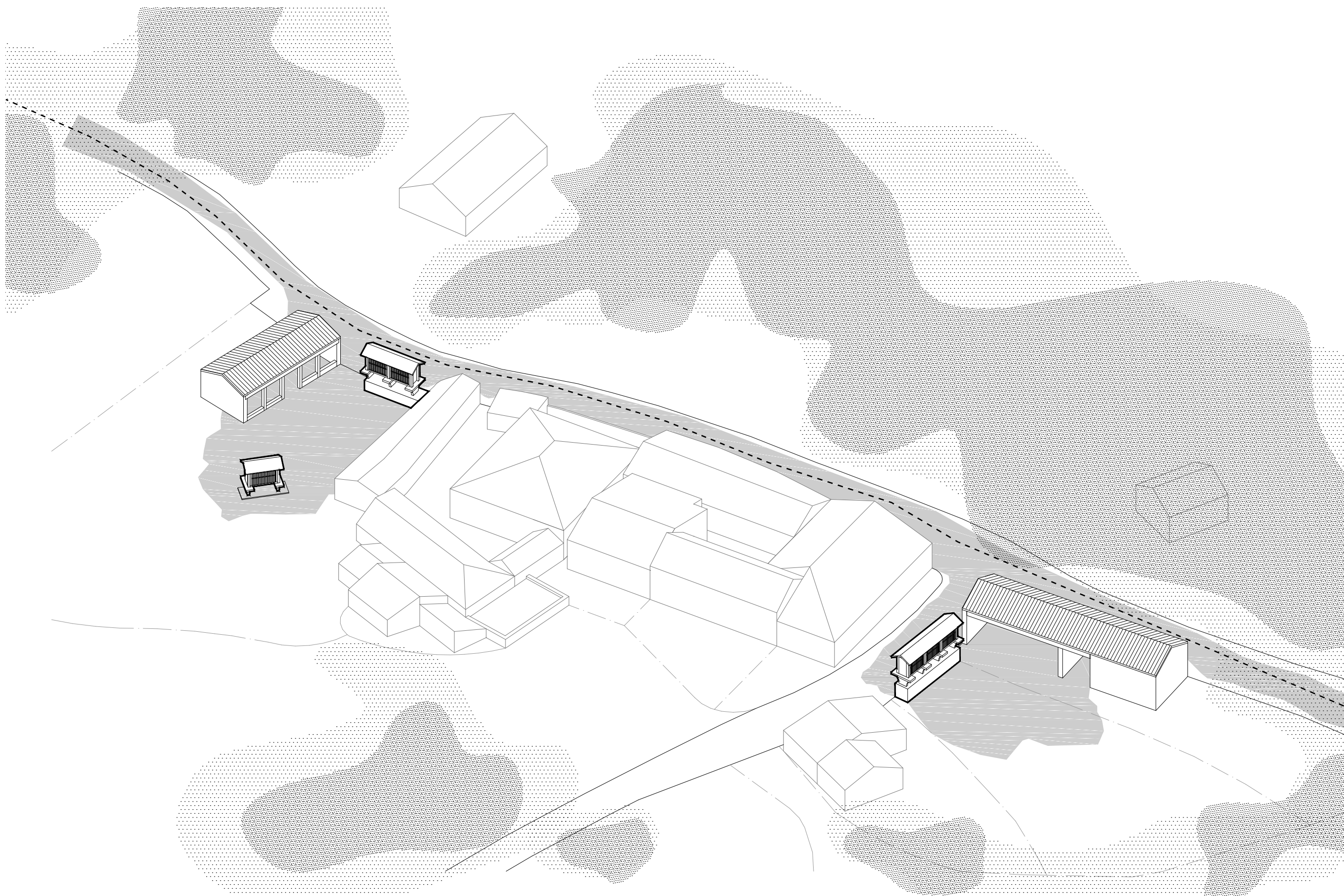

fig. 24. Apropiación das arquitecturas en desuso. Elaboración propia.

Segunda aproximación: Os hórreos e o seu entorno.

O potencial do uso dos hórreos nesta proposta non reside únicamente no seu funcionamento individual, se non nas moitas posibilidades de relación e funcionamento conxunto co seu entorno.

Na maioría dos núcleos rurais podemos atopar máis dun hórreo e mesmo diferentes agrupacións deles. Existen casos nos que tódolos hórreos dun mesmo núcleo rural se sitúan nunha parcela por ser a que mellores condicións ten. Este tipo de conxuntos, denominados *eiras*, son rexentados en forma de mancomunidade, mais, no ámbito que a este traballo concerne, non se da ningún caso desta tipoloxía de organización.

No caso da agrupación escollida, situada no núcleo rural do Carballal, o que atopamos son dúas parcelas nas cales os hórreos se relacionan coas construcións complementarias que antigamente servirían como cortellos para os animais ou as ferramentas de labranza. Estes anexos están construídos a base de muros de mampostería e vigas de madeira, máis todos contan cunha das súas fachadas libre de pedra e pechada únicamente cun entramado de madeira que nalgúns casos se atopa en mal estado.

O que se percibe dende o camiño, grazas á permeabilidade desas fachadas, son uns espazos interiores que na actualidade se atopan baleiros invitando á ocupación como lugar de descanso ou relación con outros peregrinos. Se ben o hórreo sería o lugar de recolleto individual do peregrino, é interesante que o entorno máis próximo poida ser utilizado, de forma espontánea, como lugar de relación entre camiñantes, invitando a aqueles que pasan- sexan peregrinos ou non- a entrar na parcela, sentarse, falar e participar libremente na experiencia.

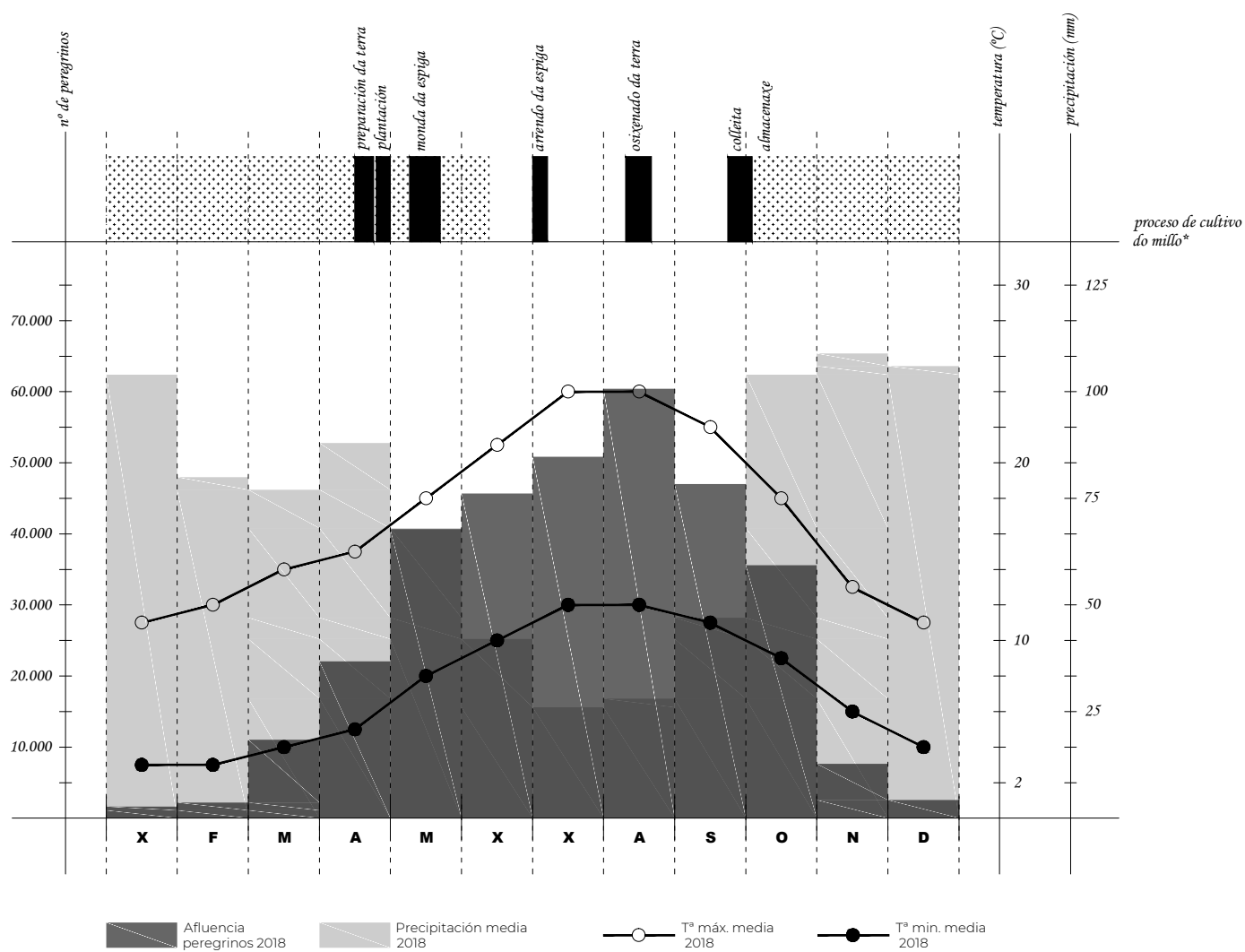

fig. 25. Afluencia, clima e millo. Elaboración propia.

Terceira aproximación: Cando e por qué.

Tendo como referencia a análise realizada previamente na cal se relaciona a afluencia de peregrinos e as prazas actuais de albergues que dan resposta a esta demanda, pátese de que a proposta de rehabilitación dos hórreos como refuxio para peregrinos estaría acotada aos meses de maior demanda, é dicir, os de verán.

A superposición dos datos mensuais de chegada de peregrinos cos datos climatolóxicos de Galicia móstranos como a época de maior afluencia coincide coa de mellores condicións climática, cunha temperatura máxima que ronda os 25°C de media, e os rexistros de pluviometría máis baixos. Estes datos son esenciais á hora de comprender que o funcionamento do hórreo garante unha boa protección fronte á humidade e unha ventilación óptima, mais non é unha construción pensada para estar aillada termicamente.

Se a estos datos engadimos o proceso de cultivo do millo, que é o gran que se garda maioritariamente nos hórreos, e puntualizando que a proposta vai enfocada máis ben cara aqueles que se atopan en desuso, vemos como a colleita a finais de Setembro ou principios de Outubro fai que os meses de verán sexan aqueles nos que poderíamos atopar o hórreo baleiro⁹.

Partindo desta premisa, é importante comprender que nos estaríamos enfrontando, por un lado, a un aloxamento temporal no sentido de que os seus hóspedes pasarán nel un periodo moi breve de tempo; e polo outro a un aloxamento provisional, xa que non é preciso que funcione como tal durante todo o ano e mesmo debería poder volver á súa función de almacén de secado do gran, se as circunstancias o requirisen.

Son estes conceptos os que dan sentido a unha das ideas principais da proposta: rehabilitar o hórreo dende a mínima intervención nel. A rehabilitación do mesmo será unicamente a necesaria para garantir a súa integridade estrutural e a correcta conservación no tempo dos seus elementos, partindo da idea de que o propio hórreo, tal e como é, xa funciona para o novo uso que se propón.

9.- As datas do proceso de cultivo son aproximadas. As que se amosan na figura XX corresponden ás citadas no libro Atlas de horreos de Galicia, pp. 29-31.

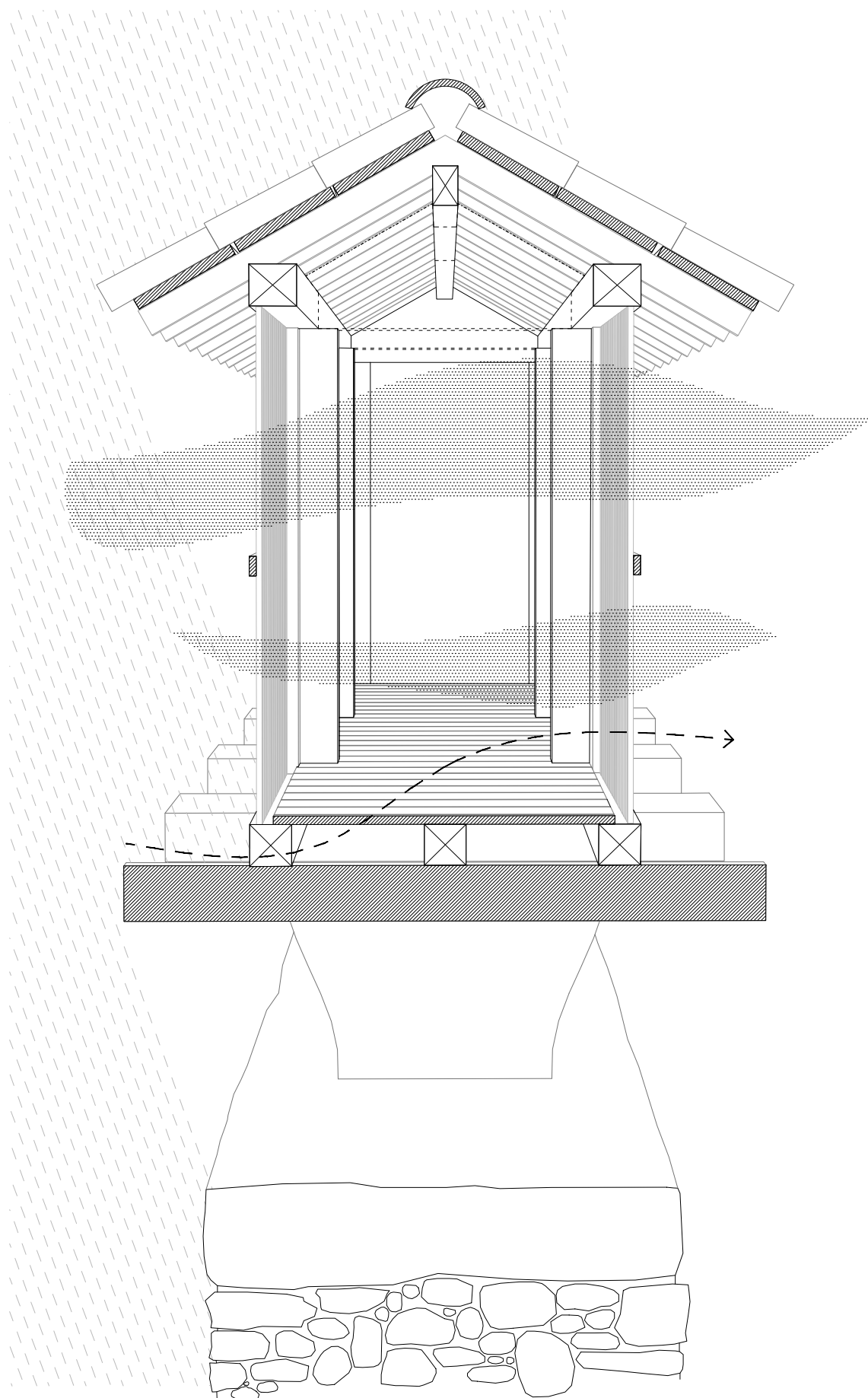

fig. 26. O funcionamento do hórreo. Elaboración propia.

Cuarta aproximación: O funcionamento do hórreo.

Sendo o hórreo unha construción destinada ao proceso de conservación e secado do millo, patacas ou calquer tipo de gran, a súa forma e proceso construtivo responden a unha serie de necesidades ligadas á súa función, como son a protección ante a auga, a humidade e os animais, así como a garantía dunha correcta ventilación que favoreza o secado do gran e evite a súa fermentación.

Por un lado, a elevación da cámara protexe da posible filtración de auga dende o chan, así como da intrusión de animais. Nalgúns casos isto non é suficiente polo que aparecen determinados elementos como son o *tornaformigas* e o *tornarratos*, que evitan, como o seu nome indica, a subida de formigas e roedores.

Os laterais, sexan de madeira ou de pedra deben contar cunha serie de físgoas que garantan a ventilación constante do interior do hórreo, o cal é importante que esté orientado en relación aos ventos dominantes. A permeabilidade deste tipo de cerramentos permite a maiores a entrada de luz á cámara de forma tamizada.

A cuberta, que sempre sobresaia da liña da fachada, garantiza a protección ante a choiva, moi importante nun clima como o de Galicia.

É importante ter en conta que no caso dos hórreos feitos integramente con pedra, na época estival acumulan unha gran parte de calor durante o día debido á inercia dos seus muros, polo que en caso de querer utilizalos nos días máis calurosos, sería preciso ventilar adecuadamente o interior durante a noite.

Son polo tanto as propias características do hórreo as que fan del un lugar adecuado para a estancia no seu interior, mais será preciso un afondamento nas necesidades ás que deberá dar resposta.

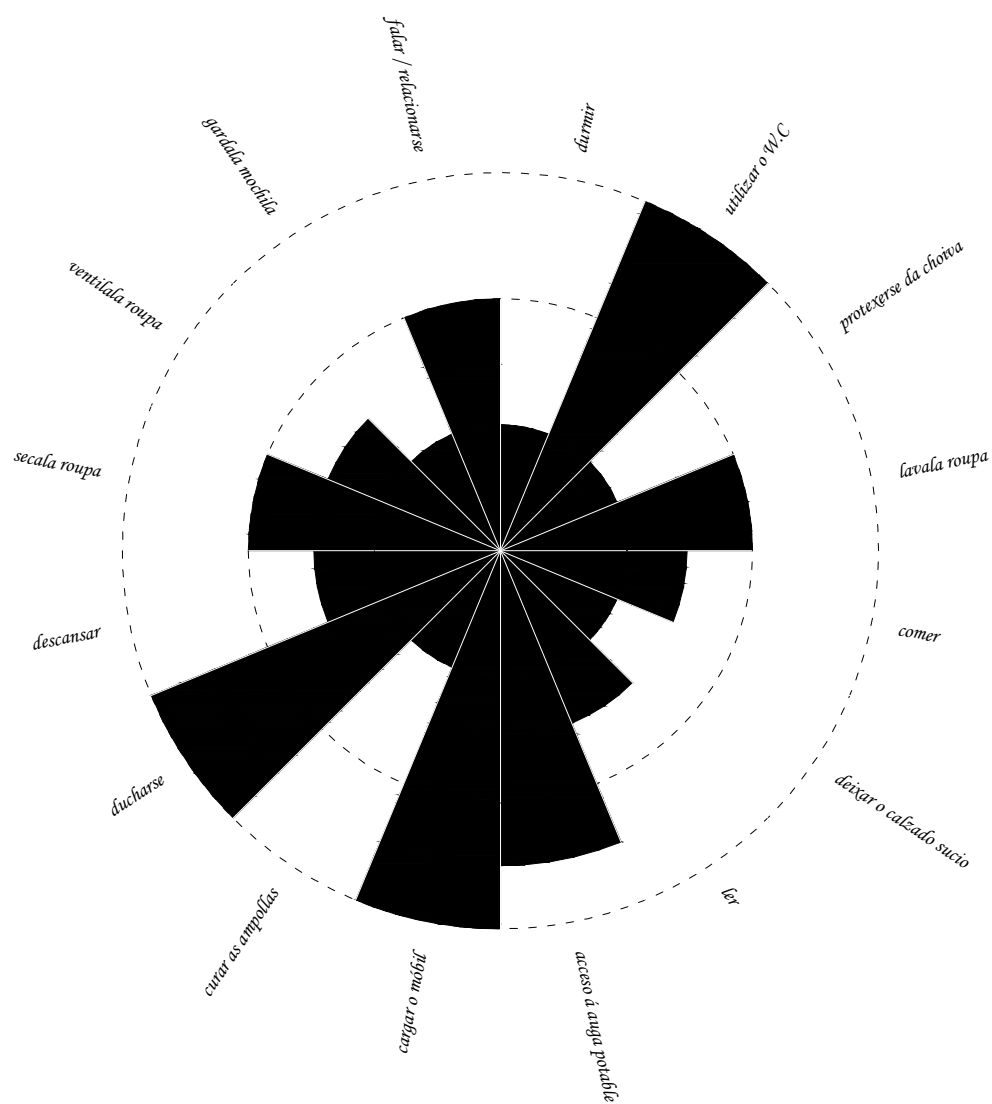

fig. 27. Necesidades básicas dun peregrino por ámbitos. Elaboración propia.

Quinta aproximación: O hórreo como refuxio.

As propias características do hórreo fan que sexa un lugar adecuado á hora de protexerse ante a choiva e a humidade mais, se o que se busca é un refuxio para peregrinos, é importante comprender que este usuario precisa algo máis do que precisaría unha mazaroca de millo para a súa conservación.

Tendo en conta que un dos obxectivos deste traballo é chegar a replantexar a idea de albergue ou refuxio de peregrinos, cómpre, dalgunha forma, formular as súas necesidades máis básicas ca fin de entender a cales podería dar resposta o hórreo no caso de dárselle temporalmente este novo uso.

fig. 28. Ámbitos de acollida das necesidades. Elaboración propia.

Deste xeito, faise unha clasificación entre aquelas actividades que se poderían realizar no interior do hórreo sen necesidade dunha intervención que o poida danar ou transformar a súa esencia; outras que se poderían realizar nos seus arredores, tendo sempre en mente os límites espaciais aos que nos enfontramos á hora de utilizar o interior dun hórreo, e por último, aquelas outras para as que se precisaría dunha construción anexa para acollelas.

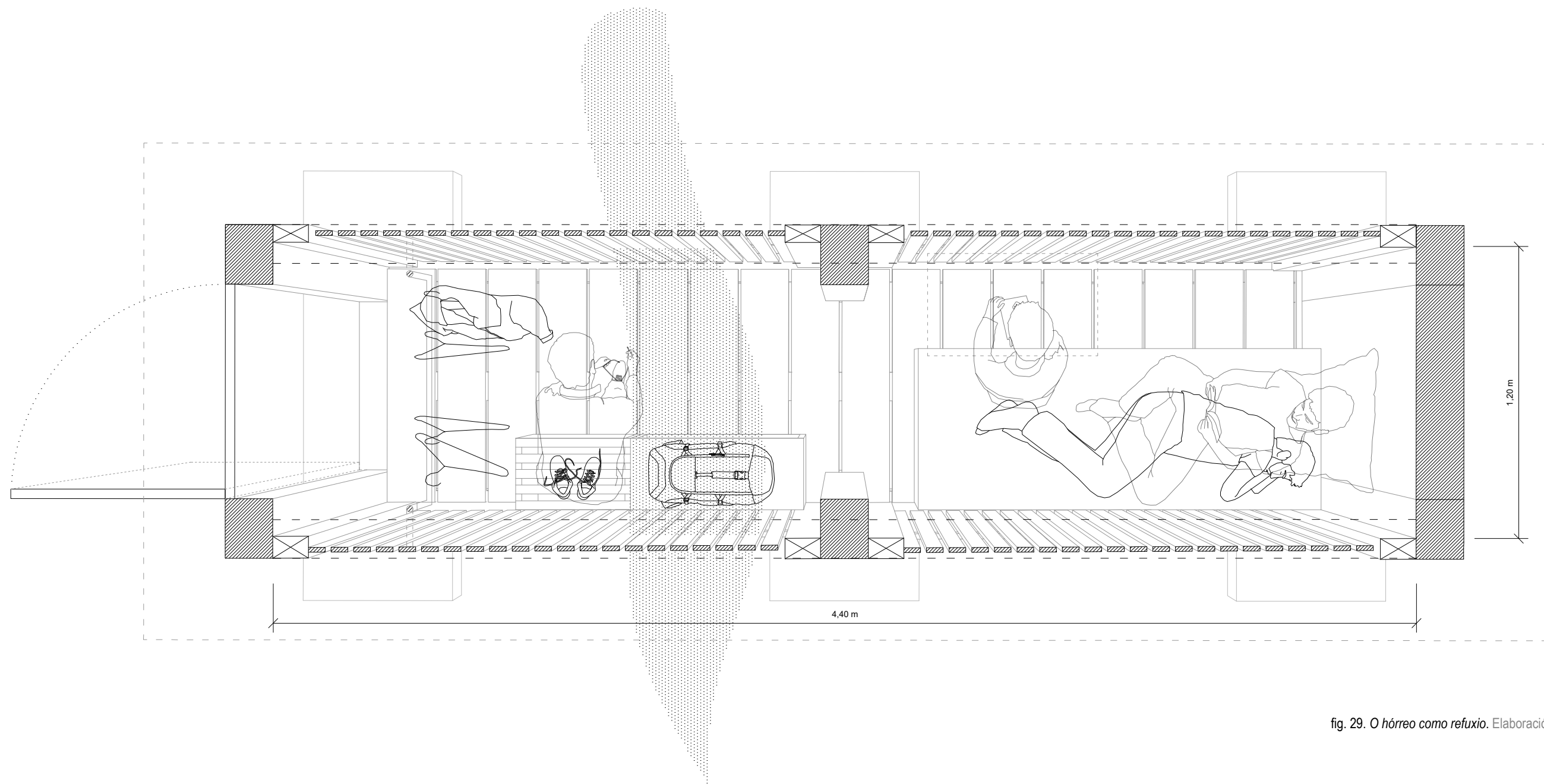

fig. 29. O hórreo como refúgio. Elaboração propia.

As medidas do hórreo varían en cada exemplar mais a proporción rectangular dos tramos entre pilares mantense en case todos os casos. Nesta proposta escolleuse, dos hórreos mostrados na segunda aproximación, o de tamaño medio. Cunha medidas interiores aproximadas de 120x440 cm e unha altura arredor dos 2 metros, poderíase considerar adecuado á escala dunha persoa.

No caso do exemplar debuxado na fig.XX, a propia estrutura parece separar dúas zonas, unha directamente relacionada coa entrada, e outra máis afastada que conta cun carácter máis privado ao non contar con acceso por ese lado curto.

O peregrino chega ao hórreo despois dunha longa travesía a pé e coa súa equipaxe ás costas. Quitar o calzado e curar as feridas é, probablemente, o primeiro que desexará facer. Un calzado que, coñecendo os camiños que se atravesan, virá de seguro con terra e barro. É, polo tanto, moi importante que o camiñante poida dispoñer dun lugar onde sentarse, quitar as botas e deixalas para non levar a suciedade ao resto do hórreo.

Contar nesa primeira zona cun lugar onde poder colgar a roupa permitiría que esta se ventilase durante a noite aproveitando o aire que entra lateralmente polas físgoas.

No segundo espazo froito dunha división invisible, atoparíase a parte máis privada do hórreo e relacionada directamente co descanso. Unha cama de dimensións reducidas (en función do tamaño do hórreo) permitiría ao peregrino sentarse a ler ou simplemente tumbarse e descansar.

Esta ocupación interior dependerá tanto do propio individuo como dos medios dispoñibles para a adecuación do hórreo, así como das súas dimensións, aspecto fundamental neste refuxio mínimo.

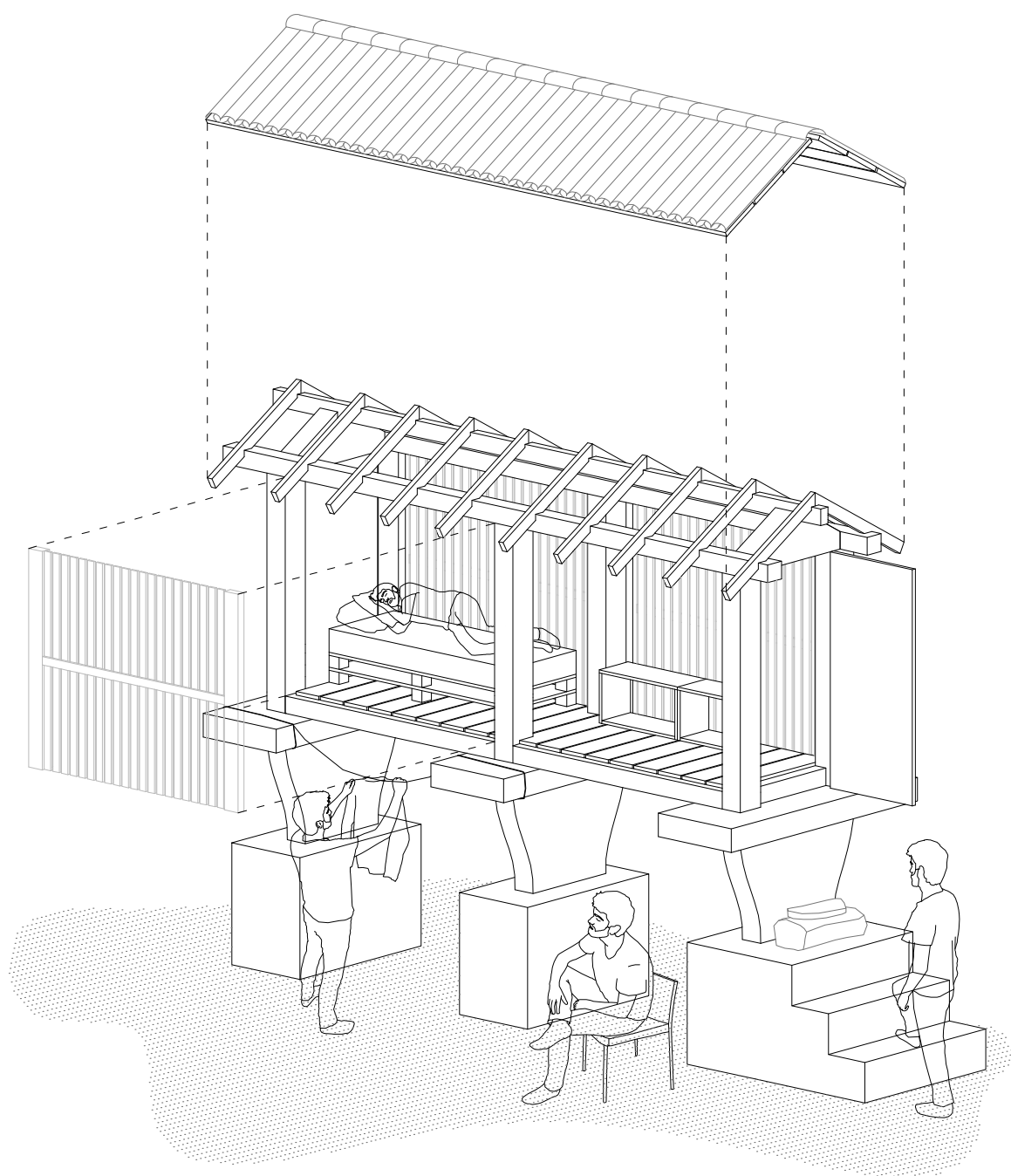

fig. 30. A apropiación do hórreo. Elaboración propia.

Sexta aproximación: O individuo e o hórreo.

A idea de rehabilitar hórreos busca, a maiores do seu uso interior, unha ocupación dos espazos circundantes. Isto inclúe, por exemplo, as construcións anexas xa comentadas previamente, as cales poden ser utilizadas como apoio ao hórreo acollendo aquelas actividades que por falta de espazo ou condicións interiores non se poden realizar no seu interior; pero tamén o propio hórreo no seu exterior.

O feito de estar elevado do chan crea, debaixo da cámara, un espazo cuberto pero exterior ao mesmo tempo. Unha especie de soportal no cal o límite entre o público e o privado é certamente difuso. Búscase, principalmente, unha apropiación espontánea e efímera deste espazo por parte do peregrino. Unha ocupación do exterior do hórreo que de mostra do que está a pasar no seu interior.

No caso dos hórreos que están construídos sobre un zócolo continuo, este espazo é de difícil acceso e, por conseguinte, é complicado que o peregrino poida chegar a apropiarse del. Malia isto, son moitos os hórreos que polo seu tipo de apoios contan cunha zona cuberta e a cota do chan.

Aquí, a diferenza do interior onde se precisa dun mínimo de mobiliario para satisfacer as necesidades básicas do peregrino, está na man do propio individuo o uso que se lle da. Sentarse a debuxar a paisaxe, atar unha hamaca e tumbarse, tender a roupa, comer á sombra, falar con outros peregrinos á luz dun candil... as posibilidades son tan numerosas e imprevisibles como persoas queiran ocupar este espazo.

Deste xeito, directa ou indirectamente, calqueira persoa que pase polas súas proximidades volverase partícipe deste novo uso para un patrimonio etnolóxico que na actualidade se atopa en risco de extinción.

fig. 31. *A paisaxe enmarcada*. Fonte: Fotografia da autora.

5. CONCLUSIONES

A crecente masificación do Camiño de Santiago, e a súa promoción como itinerario turístico de baixo custo, fai que cada vez sexa máis complicado atopar nel o carácter introspectivo que motiva a moitos dos camiñantes a emprender a súa viaxe como punto de inflexión nas súas vidas e fuxida das rutinas e das grandes masas.

O regulamento actual de protección das rutas fai fincapé na conservación da esencia da paisaxe para que a percepción que o peregrino ten do territorio ao longo do camiño non se vexa desvalorizada, mais faise evidente a falta de estratexias que inclúan á infraestrutura que da servizo ao camiño nesa experiencia de conexión coa nosa paisaxe cultural.

O modelo actual de aloxamento para peregrinos carece dunha vinculación coa tradición e patrimonio galegos, aproximándose máis aos servizos do turismo de masas das grandes cidades europeas. Este feito, xunto coas aglomeracións formadas nos albergues en determinados meses, afastan ao peregrino de vivir unha experiencia de contacto total co lugar.

A lectura dos elementos máis representativos da nosa paisaxe cultural e a súa inclusión como parte da infraestrutura do percorrido poden permitir non soamente a súa garantía de conservación a longo prazo -sempre e cando se elaboren unhas estratexias de rehabilitación e cambio de uso respetuosas coa esencia do patrimonio-, se non tamén unha experiencia onde a relación co territorio non se vexa limitada únicamente ao acto de camiñar, e tamén acompañe ao peregrino nos momentos de descanso e reflexión interior.

6. ANEXOS

Anexo I - Elementos patrimoniais vinculados ao Camiño de Santiago no Concello de Melide

6. ELEMENTOS PATRIMONIAIS VINCULADOS AO CAMIÑO DE SANTIAGO

Elementos patrimoniais dentro do ámbito BIC

Denominación	Lugar	BIC	Idade Histórica	UTM X	UTM Y
Casa Reitoral de San Xoán de Furelos	San Xoán de Furelos	Non	Idade Media	581814	4751504
Ponte Nova	San Xoán de Furelos	Non	Idade contemporánea	582228	4751557
Igrexa de San Xoán de Furelos	Furelos	Non	Idade Media_Baixa	581843	4751402
Ponte Furelos (Ponte Vella)	Furelos	Non	Idade Media	581854	4751332
Casa en Furelos	Furelos	Non	Idade Contemporánea	581742	4751428
Casa de Panduriño, Rúa Principal, nº 21	Melide	Non	Idade Moderna	580442	4751971
Casa na Praza do Convento, nº 1	Melide	Non	Idade Moderna	580384	4752088
Casa na Praza do Convento, nº 2	Melide	Non	Idade Moderna	580417	4752091
Casa Reitoral de San Pedro, Rúa Calvo Sotelo	Melide	Non	Idade contemporánea	580400	4752119
Edificio na Rúa Principal, nº 44 (Centro Social)	Melide	Non	Idade Moderna	580281	4751955
Fonte na Rúa Progreso	Melide	Non	Idade contemporánea	580521	4751962
Pazo da Obra Pia de S. Antón (Concello)	Melide	Non	Idade Moderna	580379	4752088
Capela da Obra Pia de San Antón	Melide	Non	Idade Moderna	580383	4752080
Igrexa do Sancti Spiritus (hoxe San Pedro)	Melide	Non	Idade Moderna	580400	4752091
Antigo Hospital de Sancti Spiritus	Melide	Non	Idade Contemporánea	580384	4752100
Capela do Carme	Melide	Non	Idade Moderna	580227	4751891
Cruceiro da Capela do Carme	Melide	Non	Idade Moderna	580248	4751902
Fonte da Capela do Carme	Melide	Non	Idade Contemporánea	580238	4751900
Capela de San Roque	Melide	Non	Idade Media_Baixa	580697	4751925
Cruceiro do Adro de San Roque	Melide	Non	Idade Media_Baixa	580678	4751920
Cruceiro de Santa María de Melide	Santa María	Non	Idade Media_Baixa	579729	4751627
Igrexa de Santa María de Melide	Santa María	Non	Idade Media_Baixa	579682	4751662
Pazo de Santa María	Santa María	Non	Idade Moderna	579659	4751682
Caserío de Penas	Penas	Non	Idade Contemporánea	578080	4751653
Ponte de Penas	Penas	Non	Idade Moderna	578397	4751619
Muiño de Penas	Penas	Non	Idade Contemporánea	578379	4751616
Casa en Parabísopo	Parabísopo	Non	Idade contemporánea	577235	4751860
Hórreos de Riocobo	Riocobo	Non	Idade contemporánea	577047	4752452
Casa dos Somoza	O Leboeiro (Santa María)	Non	Idade moderna	585140	4748783
Igrexa de Sta María de Leboeiro	O Leboeiro	Non	Idade Media_Baixa	584587	4749120
Cruceiro de O Leboeiro	O Leboeiro	Non	Idade Moderna	584662	4749012
Hospital de peregrinos de O Leboeiro	O Leboeiro	Non	Idade Media_Baixa	584568	4749129
Hórreo cabaceiro en O Leboeiro	O Leboeiro	Non	Idade Contemporánea	584564	4749114
Ponte Leboeiro	O Leboeiro	Non	Idade Media_Baixa	584461	4749292
Castro de Melide	Melide	Non	Idade do Ferro	580038	4751845

Elementos da Declaración como Patrimonio da Humanidade do Camiño de Santiago (1993) fora do ámbito BIC

Denominación	Lugar	BIC	Idade Histórica	UTM X	UTM Y
Igrexa de San Martín	Moldes	Non	Románico	579507	4748792
Pazo	Figueiras	Non	Barroco	580367	4756919
Pazo	Tarrio	Non	Barroco	577691	4757464
Igrexa de San Vicente	Vitiriz	Non	Románico	576066	4752685
Hórreos	Zas del Rey	Non	Neoclásico	577713	4754874
Casa Grande de Golán	Golán	Non	Barroco	572829	4756540
Casa del Lago	Lago	Non	Barroco	577710	4755176

fig. 32. Elementos patrimoniais vinculados ao Camiño de Santiago en Melide. Fonte: Xunta de Galicia

ALBERGUE MUNICIPAL DE MELIDE

UBICACIÓN: r/ San Antón, 25
TIPO DE OBRA: nova planta
ANO DE CONSTRUCCIÓN: 1992
TIPOLOXÍA: edificación aillada
PRAZAS: 156 lit
DISTANCIA AO C.S.: 62 m

ALBERGUE HOSTAL PEREIRO

UBICACIÓN: r/ Progreso, 43
TIPO DE OBRA: rehabilitación
ANO DE CONSTRUCCIÓN: 1960 / 2012
TIPOLOXÍA: edificación entre medianeiras
PRAZAS: 45 lit
DISTANCIA AO C.S.: 170 m

ALBERGUE MONTOTO

UBICACIÓN: r/ Codeseira, 31
TIPO DE OBRA: rehabilitación
ANO DE CONSTRUCCIÓN: 1999 / 2016
TIPOLOXÍA: baixo comercial
PRAZAS: 52 lit
DISTANCIA AO C.S.: 260 m

ALBERGUE O APALPADOR

UBICACIÓN: r/ San Antón, 23
TIPO DE OBRA: rehabilitación
ANO DE CONSTRUCCIÓN: 1931 / 2010
TIPOLOXÍA: edificación entre medianeiras
PRAZAS: 30 lit
DISTANCIA AO C.S.: 78 m

ALBERGUE O CRUCEIRO

UBICACIÓN: r/ Ronda da Coruña, 2
TIPO DE OBRA: rehabilitación
ANO DE CONSTRUCCIÓN: 1940 / 2012
TIPOLOXÍA: edificación entre medianeiras
PRAZAS: 72 lit
DISTANCIA AO C.S.: 0 m

ALBERGUE MELIDE

UBICACIÓN: r/ Av. Lugo, 92
TIPO DE OBRA: rehabilitación
ANO DE CONSTRUCCIÓN: 1993 / 2013
TIPOLOXÍA: garaxe de vivenda unifamiliar
PRAZAS: 57 lit
DISTANCIA AO C.S.: 80 m

Anexo II - Catálogo de albergues de Melide

ALBERGUE ARRAIGOS

UBICACIÓN: r/ San Antón, 25
TIPO DE OBRA: rehabilitación
ANO DE CONSTRUCCIÓN: 1993 / -
TIPOLOXÍA: entreplanta comercial
PRAZAS: 24 lit
DISTANCIA AO C.S.: 0 m

ALBERGUE ALFONSO II

UBICACIÓN: r/ Av. Toques e Friol, 52
TIPO DE OBRA: rehabilitación
ANO DE CONSTRUCCIÓN: 2009 / 2016
TIPOLOXÍA: baixo comercial
PRAZAS: 30 lit
DISTANCIA AO C.S.: 0 m

ALBERGUE VILELA

UBICACIÓN: r/ San Antón, 2
TIPO DE OBRA: rehabilitación
ANO DE CONSTRUCCIÓN: 1980 / 2013
TIPOLOXÍA: edificación entre medianeiras
PRAZAS: 24 lit + 4 hab
DISTANCIA AO C.S.: 55 m

ALBERGUE SAN ANTÓN

UBICACIÓN: r/ San Antón, 6
TIPO DE OBRA: rehabilitación
ANO DE CONSTRUCCIÓN: 1900 / 2014
TIPOLOXÍA: edificación entre medianeiras
PRAZAS: 36 lit
DISTANCIA AO C.S.: 75 m

ALBERGUE O CANDIL

UBICACIÓN: r/ Principal, 21
TIPO DE OBRA: rehabilitación
ANO DE CONSTRUCCIÓN: 1927 / 2018
TIPOLOXÍA: edificación entre medianeiras
PRAZAS: 12 lit + 1 hab
DISTANCIA AO C.S.: 0 m

ALBERGUE EZEQUIEL

UBICACIÓN: r/ Sol, 7
TIPO DE OBRA: rehabilitación
ANO DE CONSTRUCCIÓN: 1938 / 2011
TIPOLOXÍA: edificación entre medianeiras
PRAZAS: 19 lit
DISTANCIA AO C.S.: 35 m

fig. 32. Catálogo de albergues de Melide. Elaboración propia. Fonte: Arquivo da autora e alberguescaminosantiago.com e Sede Electrónica del Catastro

BIBLIOGRAFÍA

AMOEDO SOUTO, C., NIETO FREIRE, T. (2013). *Camiños de Santiago. 50 anos de desprotección patrimonial dun itinerario cultural*. Pontevedra: Edicións Nigra Trea.

BOUHIER, A. (2001). *Ensaio xeográfico de análise e interpretación dun vello complexo agrario*. Xunta de Galicia.

CARERI, F. (2013). *Walkscapes. El andar como práctica estética*. Barcelona: Editorial Gustavo Gili, 2ª edición.

FANDIÑO, M. (2016). *Once paisajes*. Barcelona: Máster de Arquitectura del Paisaje. ETSAB.

GARRIDO MORENO, A. (2004). *Arquitecturas en el camino, 1994-2004*. Santiago de Compostela: Consellería de Cultura, Comunicación Social e Turismo.

GONZÁLEZ PÉREZ, C. (1992). "Los hórreos gallegos" *Narria: Estudios de artes y costumbres populares*, 59-60: 16-21

Guía de albergues de peregrinos del camino de Santiago. www.alberguescaminosantiago.com [Consulta: 09 de Outubro de 2018]

MARTÍN-DUQUE, C. (2017). "Los impactos del turismo en el Camino de Santiago Francés: una aproximación cualitativa" *Me-thaodos, Revista de Ciencias Sociales*, 5 (1): 62-73

OFICINA DEL PEREGRINO (2018). *Estadísticas*. < Disponible en <https://oficinadelperegrino.com/estadisticas/> >

REGUEIRA MÉNDEZ, C. (2017). *Atlas de hórreos en Galicia*. Ames.

RODRÍGUEZ CHEDA, J. B... [et al.] (2002). *Seca: construcciones de junta seca en Galicia*. Santiago de Compostela: COAG.

SAUER, C. (2006). "La morfología del paisaje". *POLIS, Revista Latinoamericana*, 5 (15)

SCHULTZ, H. (2014). "Designing large-scale landscapes through walking" *Journal of Landscape Architecture (JoLA)* 2014/2

SORALUCE BLOND, J. R., FERNÁNDEZ FERNÁNDEZ, X. (199?) *Melide y su arquitectura*. A Coruña: Deputación Provincial da Coruña.

NORMATIVA

ESPAÑA, *Ley 5/2016, de 4 de mayo, del patrimonio cultural de Galicia*. Boletín Oficial del Estado, 18 de junio de 2016, núm. 147, pp. 42221 a 42229

GALICIA, *Decreto 227/2011, de 2 de Decembro, polo que se aproba a delimitación da ruta principal do Camiño de Santiago, Camiño Francés, desde a entrada no municipio de Pedrafita do Cebreiro ata o límite do termo municipal do Pino, coa excepción do tramo entre o lugar de Amenal e o límite do aeroporto da Lavacolla, no concello do Pino*. Diario Oficial de Galicia, 14 de Decembro de 2011, núm. 237, pp. 36577 a 36620.

XUNTA DE GALICIA (2011). *Directrices de Ordenación Territorial*.

- (2012). *Guía para a protección do Camiño de Santiago*.

XUNTA DE GALICIA, DIRECCIÓN XERAL DE PATRIMONIO CULTURAL (2012). *Delimitación do trazado e o ámbito vinculado ao Camiño Francés ó seu paso por Galicia. Separata n.09: Concello de Melide*.